

Explaining the Paradigmatic Model of Spatial Rearrangement in the Rural Entrepreneurship Ecosystem under Water Crisis Conditions: A Case Study of the East Zayandeh-Rud Region, Isfahan

Soulmaz Dorri Sede *

Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
(Corresponding Author).

E-mail: soulmazdorri@modares.ac.ir

Mehdi Pourtaheri

Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

E-mail: mahdit@modares.ac.ir

Zabih-Allah Torabi

Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

E-mail: zabih.torabi@modares.ac.ir

ABSTRACT

Objective: Rural entrepreneurship in areas confronted with environmental crises develops within a context of resource constraints, livelihood transformations, and changes in spatial relations. Under such conditions, the continuity of entrepreneurial activities cannot be explained solely by the individual characteristics of entrepreneurs or the isolated presence of resources and institutional support. Rather, attention must be paid to the relationships among actors, networks, resources, markets, infrastructure, and institutions within the ecosystem, as well as to the ways in which these relationships change over time. Despite the growing literature on rural entrepreneurial ecosystems, a substantial body of research has focused on identifying and categorizing the constituent elements of ecosystems, while paying less attention to how relationships among these elements change and are reorganized in response to chronic crises. Similarly, studies addressing environmental crises have predominantly examined entrepreneurs' responses at the individual, enterprise, or household level, whereas the rearrangement of ecosystems in terms of social and economic networks, flows of resources and information, market access, and spatial linkages has received comparatively limited attention. This issue is particularly important in the rural areas of the eastern Zayandeh-Rud region of Isfahan, where the chronic water crisis and weakening of agricultural livelihoods have transformed existing conditions of economic activity and spatial relations. Accordingly, this study aimed to explain how the spatial and network relationships of the rural entrepreneurship ecosystem are rearranged under conditions of chronic water crisis. The main research question was how the water crisis reshapes relationships among actors, the flows of resources and information, access to markets, and the strategies adopted by rural entrepreneurs, and how these changes contribute to transformations in the spatial configuration of the entrepreneurial ecosystem.

Method: The study was conducted within an interpretive paradigm using a qualitative design based on systematic grounded theory. This approach was selected to move beyond identifying influential factors and to develop a process-oriented explanation of how relationships within the rural entrepreneurship ecosystem emerge and change. Accordingly, the study sought to identify and formulate the process through which the chronic water crisis reorganizes relationships among actors, networks, resource flows, infrastructure, markets, and spatial linkages within the ecosystem. Data were collected through 40 semi-structured interviews with rural entrepreneurs, local managers, government officials and experts, entrepreneurship consultants, and academic specialists. Field observations and documents were also used to complement and enrich the interview data. The interview data, field notes, and documents were organized and analyzed using MAXQDA 20. The analysis proceeded through three stages of open, axial, and selective coding. During open coding, concepts and codes closely reflecting participants' experiences and perceptions were identified. In axial coding, the emerging categories were organized according to causal, contextual, and intervening conditions, strategies, and consequences in order to clarify the relationships among the components of the process under investigation. In selective coding, the categories were integrated around a central category and the paradigmatic model of the study was formulated. Throughout the analytical process, constant comparison of data, theoretical memo writing, and the development of conceptual relationships were used to refine and elaborate the categories. The credibility and trustworthiness of the analysis were strengthened through member checking, peer discussion, triangulation, and maintenance of an audit trail. In addition, Cohen's kappa coefficient, with a value of 0.831, was used as a supplementary indicator to assess the consistency of the coding framework.

Results: The findings revealed that the central category was "forced spatial rearrangement of the rural entrepreneurship ecosystem." This category represents a process through which the declining reliability of

traditional livelihoods, limitations in local resources, and difficulties in accessing markets have encouraged rural actors to reconstruct relationships, establish extra-local linkages, redirect resource flows, and use digital communication and infrastructure. The water crisis and the weakening of agricultural livelihood foundations have placed pressure on the previous configuration of economic and social relations and have resulted in the reorganization of horizontal and vertical networks, resource and information flows, the mobility of labor and goods, and rural–urban linkages. In this process, horizontal networks strengthen local capacities through experience sharing, production aggregation, cooperation, and increased bargaining power, whereas vertical networks provide access to external capital, technology, training, and markets. Consequently, some functions that had previously been organized within the local context through traditional resources and activities have shifted toward broader networks and linkages. Digital infrastructure has also enabled actors to partially compensate for geographical distance and gain access to information, markets, and extra-local relationships, becoming one of the mechanisms through which connections between entrepreneurs and their surrounding environment are reorganized. However, the capacity to benefit from these mechanisms has not been equal among entrepreneurs and villages. Geographic location, internet quality, professional experience, individuals' positions within local networks, and the extent of their connections with support institutions explain differences in access to and utilization of emerging opportunities. Therefore, spatial rearrangement is neither a uniform nor an equal process; rather, it is a conditional and uneven process shaped by interactions among networks, resources, infrastructure, markets, and institutions. The findings further indicate that changes in one component of the ecosystem, such as resource constraints or changes in market access, are interconnected with changes in other relationships and courses of action and thereby affect the overall configuration of the ecosystem.

Conclusion: The paradigmatic model indicates that the water crisis is not merely an external constraint on rural entrepreneurship; rather, it functions as a structural factor that disrupts the previous configuration of resources and relationships and compels actors to reorganize the flows of capital, labor, knowledge, information, and markets. Consequently, ecosystem adaptation occurs through the rearrangement of spatial and network relationships rather than through the isolated strengthening of a single component. On the one hand, this rearrangement contributes to economic diversification, broader access to resources and markets, and increased adaptive capacity; on the other hand, it increases dependence on extra-local networks and spatial inequalities. Thus, the adaptive capacity of the rural entrepreneurship ecosystem depends not only on the extent of resource availability but also on the capacity of actors and networks to establish, maintain, and reorganize relationships under changing conditions. Accordingly, this study conceptualizes the rural entrepreneurship ecosystem as a spatial and relational system in which resources, networks, infrastructure, markets, and institutions are mutually interconnected, and in which changes in environmental conditions can transform the configuration and pathways of these relationships. The main contribution of the study lies in presenting a process-oriented formulation of “forced spatial rearrangement of the rural entrepreneurship ecosystem” under water crisis conditions and demonstrating the simultaneously adaptive and uneven nature of this process. Therefore, understanding rural entrepreneurship under crisis conditions requires simultaneous attention to economic and social processes, actor networks, flows of resources and information, and the spatial organization of relationships.

Keywords: Rural Entrepreneurship; Entrepreneurial Ecosystem; Spatial Rearrangement; Water Crisis; Entrepreneurial Networks.

Cite this article: Dorri Sede, S., Pourtaheri, M., & Torabi, Z. (2026). Explaining the Paradigmatic Model of Spatial Rearrangement in the Rural Entrepreneurship Ecosystem under Water Crisis Conditions: A Case Study of the East Zayandeh-Rud Region, Isfahan. *Journal of Entrepreneurship Development*, 19(3), 117-153.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jed.2026.396225.654532>(In Persian).

Received: 2026-06-12.; **Revised:** 2026-08-14; **Accepted:** 2026-09-07; **Published online:** 2026-10-19
© The Author(s). **Article type:** Research **Publisher:** University of Tehran Press.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jed.2026.396225.654532>

Ethical Considerations

The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تبیین مدل پارادایمی بازآرایی فضایی اکوسیستم کارآفرینی روستایی در شرایط بحران آب: مورد مطالعه شرق زاینده رود اصفهان

سولماز دری سده

نویسنده مسئول، گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

رایانامه: soulmazdorri@modares.ac.ir

مهدی پورطاهری

گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

رایانامه: mahdit@modares.ac.ir

ذبیح الله ترابی

گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

رایانامه: zabih.torabi@modares.ac.ir

چکیده

هدف: کارآفرینی روستایی در مناطق مواجه با بحران‌های محیطی، در بستر محدودیت منابع، تغییرات معیشتی و دگرگونی روابط فضایی شکل می‌گیرد. در چنین شرایطی، تداوم فعالیت‌های کارآفرینانه را نمی‌توان صرفاً بر اساس ویژگی‌های فردی کارآفرینان یا حضور منفرد منابع و حمایت‌های نهادی توضیح داد؛ بلکه باید به روابط میان کنشگران، شبکه‌ها، منابع، بازارها، زیرساخت‌ها و نهادهای اکوسیستم و نحوه تغییر این روابط در طول زمان توجه کرد. با وجود گسترش ادبیات مربوط به اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی، بخش قابل توجهی از مطالعات بر شناسایی و دسته‌بندی عناصر تشکیل‌دهنده اکوسیستم تمرکز داشته و چگونگی تغییر روابط میان این عناصر و بازتنظیم آنها در مواجهه با بحران‌های مزمن کمتر تبیین شده است. همچنین، در مطالعات مرتبط با بحران‌های محیطی، واکنش کارآفرینان عمدتاً در سطح فردی، بنگاه یا خانوار بررسی شده و بازآرایی اکوسیستم در سطح شبکه‌های اجتماعی و اقتصادی، جریان منابع و اطلاعات، دسترسی به بازار و پیوندهای فضایی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این مسئله در مناطق روستایی شرق زاینده‌رود اصفهان اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا بحران مزمن آب و تضعیف بنیان‌های معیشت کشاورزی، شرایط فعالیت اقتصادی و روابط فضایی موجود را دستخوش تغییر کرده است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تبیین چگونگی بازآرایی روابط فضایی و شبکه‌ای اکوسیستم کارآفرینی روستایی در شرایط بحران مزمن آب انجام شد. مسئله اصلی پژوهش این بود که بحران آب چگونه روابط میان کنشگران، مسیر جریان منابع و اطلاعات، دسترسی به بازارها و راهبردهای کنش کارآفرینان روستایی را بازتنظیم می‌کند و این بازتنظیم چگونه به تغییر آرایش فضایی اکوسیستم کارآفرینی منجر می‌شود.

روش: پژوهش حاضر با پارادایم تفسیری و طراحی کیفی مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد نظام‌مند انجام شد. انتخاب این رویکرد با هدف فراتر رفتن از شناسایی عوامل مؤثر و دستیابی به تبیینی فرایندی از چگونگی شکل‌گیری و تغییر روابط در اکوسیستم کارآفرینی روستایی صورت گرفت. در این چارچوب، تلاش شد فرایندی که از طریق آن بحران مزمن آب روابط میان کنشگران، شبکه‌ها، جریان‌های منابع، زیرساخت‌ها، بازارها و پیوندهای فضایی اکوسیستم را بازتنظیم می‌کند، شناسایی و صورت‌بندی شود. داده‌های پژوهش از طریق ۴۰ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با کارآفرینان روستایی، مدیران محلی، مسئولان و کارشناسان دولتی، مشاوران کارآفرینی و متخصصان دانشگاهی گردآوری شد. برای تکمیل و غنی‌سازی داده‌های مصاحبه، از مشاهدات میدانی و اسناد نیز استفاده شد. داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، یادداشت‌های میدانی و اسناد در نرم‌افزار MAXQDA 20 سازمان‌دهی و تحلیل شدند. فرایند تحلیل در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی پیش رفت. در مرحله کدگذاری باز، مفاهیم و کدهای نزدیک به تجربه و ادراک مشارکت‌کنندگان استخراج شد. در کدگذاری محوری، مقوله‌های شکل‌گرفته بر اساس شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها سازمان‌دهی شدند تا روابط میان اجزای فرایند مورد مطالعه مشخص شود. در مرحله کدگذاری انتخابی نیز مقوله‌ها حول مقوله مرکزی یکپارچه و مدل پارادایمی پژوهش صورت‌بندی شد. در طول فرایند تحلیل، مقایسه مستمر داده‌ها، یادداشت‌نویسی نظری و ترسیم روابط مفهومی برای توسعه و

پالایش مقوله‌ها به کار گرفته شد. اعتبار و اعتمادپذیری تحلیل نیز از طریق بازبینی اعضا، گفت‌وگوی همتا، مثلث‌سازی و نگهداری مسیر ممیزی تقویت شد. همچنین، ضریب کاپای کوهن با مقدار ۰/۸۳۱ به‌عنوان شاخصی تکمیلی برای ارزیابی ثبات چارچوب کدگذاری مورد استفاده قرار گرفت.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان داد که مقوله مرکزی، «بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی» است. این مقوله بیانگر فرایندی است که طی آن، کاهش قابلیت اتکای معیشت‌های سنتی، محدودیت منابع محلی و دشواری دسترسی به بازار، کنشگران روستایی را به بازسازی روابط، ایجاد پیوندهای فرامحلی، تغییر مسیر جریان منابع و استفاده از ارتباطات و زیرساخت‌های دیجیتال سوق داده است. بحران آب و تضعیف بنیان‌های معیشت کشاورزی، آرایش پیشین روابط اقتصادی و اجتماعی را تحت فشار قرار داده و موجب بازتنظیم شبکه‌های افقی و عمودی، جریان منابع و اطلاعات، تحرک نیروی کار و کالا و پیوندهای شهر-روستا شده است. در این میان، شبکه‌های افقی از طریق اشتراک تجربه، تجمع تولید، همکاری و افزایش قدرت چانه‌زنی، ظرفیت‌های موجود در سطح محلی را تقویت می‌کنند؛ در حالی که شبکه‌های عمودی امکان دسترسی به سرمایه، فناوری، آموزش و بازارهای بیرونی را فراهم می‌سازند. در نتیجه، بخشی از کارکردهایی که پیش‌تر در محدوده محلی و در ارتباط با منابع و فعالیت‌های سنتی شکل می‌گرفتند، به شبکه‌ها و پیوندهای گسترده‌تر منتقل شده‌اند. همچنین، زیرساخت‌های دیجیتال امکان جبران بخشی از فاصله جغرافیایی و دسترسی به اطلاعات، بازار و روابط فرامحلی را فراهم کرده‌اند و به یکی از سازوکارهای بازتنظیم ارتباط میان کارآفرینان و محیط پیرامون تبدیل شده‌اند. با این حال، ظرفیت بهره‌گیری از این سازوکارها میان کارآفرینان و روستاهای مختلف یکسان نبوده است. موقعیت جغرافیایی، کیفیت اینترنت، تجربه حرفه‌ای، جایگاه افراد در شبکه‌های محلی و میزان ارتباط با نهادهای حمایتی، تفاوت در دسترسی و بهره‌مندی از فرصت‌های جدید را توضیح می‌دهند. بنابراین، بازآرایی فضایی فرایندی یکنواخت و برابر نیست، بلکه فرایندی مشروط و نابرابر است که از تعامل میان شبکه‌ها، منابع، زیرساخت‌ها، بازارها و نهادهای شکل می‌گیرد. یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که تغییر در یک بخش از اکوسیستم، از جمله محدودیت منابع یا تغییر دسترسی به بازار، به تغییر در سایر روابط و مسیرهای کنش نیز پیوند می‌خورد و از این طریق، آرایش کلی اکوسیستم را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

نتیجه: مدل پارادایمی پژوهش نشان می‌دهد که بحران آب صرفاً محدودیتی بیرونی برای کارآفرینی روستایی نیست، بلکه به‌عنوان عاملی ساختاری، آرایش پیشین منابع و روابط را مختل کرده و کنشگران را به بازتنظیم مسیرهای جریان سرمایه، نیروی کار، دانش، اطلاعات و بازار واداشته است. در نتیجه، سازگاری اکوسیستم از طریق بازآرایی روابط فضایی و شبکه‌ای شکل می‌گیرد، نه از طریق تقویت منفرد یک مؤلفه. این بازآرایی، از یک سو به تنوع‌بخشی اقتصادی، گسترش دسترسی به منابع و بازارها و افزایش ظرفیت سازگاری کمک می‌کند و از سوی دیگر، وابستگی به شبکه‌های فرامحلی و نابرابری‌های فضایی را افزایش می‌دهد. بنابراین، ظرفیت سازگاری اکوسیستم کارآفرینی روستایی نه صرفاً به میزان برخورداری از منابع، بلکه به قابلیت کنشگران و شبکه‌ها برای برقراری، حفظ و بازتنظیم روابط در شرایط متغیر وابسته است. بر این اساس، پژوهش حاضر اکوسیستم کارآفرینی روستایی را نظامی فضایی و رابطه‌ای نشان می‌دهد که در آن منابع، شبکه‌ها، زیرساخت‌ها، بازارها و نهادهای در ارتباط متقابل با یکدیگر قرار دارند و تغییر در شرایط محیطی می‌تواند آرایش و مسیرهای ارتباطی این نظام را دگرگون کند. نوآوری اصلی پژوهش در ارائه صورت‌بندی فرایندی از «بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی» در شرایط بحران آب و نشان دادن ماهیت هم‌زمان سازگارکننده و نابرابر این فرایند است. بر این اساس، فهم کارآفرینی روستایی در شرایط بحران مستلزم توجه هم‌زمان به فرایندهای اقتصادی و اجتماعی، شبکه‌های کنشگران، جریان‌های منابع و اطلاعات و سازمان‌یابی فضایی روابط است.

کلیدواژه‌ها: کارآفرینی روستایی، اکوسیستم کارآفرینی، بازآرایی فضایی، بحران آب، شبکه‌های کارآفرینی.

استناد به این مقاله: دری سده، سولماز، پورطاهری، مهدی و ترابی، ذبیح اله. (۱۴۰۵). تبیین مدل پارادایمی بازآرایی فضایی در اکوسیستم کارآفرینی روستایی تحت شرایط بحران آب: مطالعه موردی منطقه شرق زاینده رود، اصفهان. توسعه کارآفرینی، ۱۹(۳)، ۱۱۷-۱۵۳.
<http://doi.org/10.22059/jed.2026.396225.654532>

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۱۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۵/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۲۲

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

نوع مقاله: پژوهشی

© نویسنده‌گان.

۱. مقدمه

کارآفرینی روستایی به عنوان سازوکاری برای تنوع بخشی اقتصادی و تقویت پایداری جوامع روستایی، در تقاطع عوامل اقتصادی، اجتماعی، نهادی و فضایی قرار دارد و از طریق ایجاد اشتغال، کاهش وابستگی به فعالیت های سنتی، بهره برداری از دارایی های محلی و پیوند روستاها با بازارهای گسترده تر، در بازسازی اقتصادهای روستایی نقش دارد (کورسگارد و همکاران^۱، ۲۰۱۵؛ مکالوی و اسمیت^۲، ۲۰۱۴). این پدیده صرفاً ایجاد بنگاه جدید نیست، بلکه فرایندی مکان مند است که در آن منابع طبیعی، مهارت های محلی، روابط اجتماعی، هویت مکانی و ارتباط با کنشگران بیرونی در شکل گیری فرصت ها دخالت دارند (گادفورس و اندرسون^۳، ۲۰۱۹؛ مولر و کورسگارد^۴، ۲۰۱۸). بنابراین، عملکرد کارآفرینی را نمی توان صرفاً با ویژگی های فردی یا سرمایه گذاری مالی توضیح داد، بلکه باید آن را در چارچوب اکوسیستمی از روابط، منابع، نهادها و زیرساخت هایی بررسی کرد که به صورت نابرابر در فضا توزیع شده اند (استم و ولتر^۵، ۲۰۲۰). ادبیات جدید کارآفرینی روستایی از رویکردهای فردمحور و مؤلفه محور به سوی تحلیل اکوسیستم ها، شبکه ها و فرایندهای فضایی حرکت کرده است. در رویکرد اکوسیستمی، فعالیت کارآفرینانه حاصل تعامل میان کارآفرینان، سازمان های دولتی، نهادهای مالی، بازارها، شبکه های اجتماعی، زیرساخت ها و منابع محیطی است (اسمیت و همکاران^۶، ۲۰۲۴). بااین حال، حضور این اجزا به تنهایی عملکرد اکوسیستم را توضیح نمی دهد و کیفیت روابط، جریان دانش و سرمایه، موقعیت کنشگران در شبکه ها و دسترسی به منابع محلی و فرامحلی اهمیت اساسی دارد (اسکات و همکاران^۷، ۲۰۲۶). شبکه های افقی همکاری، تجمع منابع و یادگیری متقابل را تسهیل می کنند و شبکه های عمودی و پیوندهای فرامحلی، دسترسی به سرمایه، دانش، حمایت نهادی و بازارهای شهری را افزایش می دهند (بازورث و ترنر^۸، ۲۰۱۸؛ مولر و کورسگارد^۹، ۲۰۱۸). ازاین رو، مسئله اصلی صرفاً شناسایی مؤلفه های کارآفرینی نیست، بلکه تبیین چگونگی شکل گیری، تغییر و پیامدهای روابط میان آنها در شرایط فضایی و محیطی متفاوت است. این مسئله در مناطق روستایی مواجه با بحران محیطی اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا تضعیف منابع طبیعی می تواند تولید، اشتغال، شبکه های اجتماعی و ارتباط با بازار را هم زمان مختل کند. مطالعات نشان داده اند که کمبود آب و کاهش ظرفیت کشاورزی، خانوارها و اجتماعات روستایی را به تنوع بخشی معیشت، تغییر فعالیت و استفاده از فرصت های غیرکشاورزی سوق می دهد (کورسگارد و همکاران، ۲۰۲۵؛ شهیدالله^۹، ۲۰۲۳). بااین حال، بیشتر این مطالعات بر واکنش فردی، خانوادگی یا بنگاهی متمرکز بوده و کمتر توضیح داده اند که بحران محیطی چگونه روابط میان اجزای اکوسیستم کارآفرینی را در مقیاس فضایی بازتنظیم می کند. بحران در این شرایط صرفاً محدودیتی بیرونی نیست، بلکه می تواند جریان نیروی کار، سرمایه، اطلاعات و کالا، وابستگی به بازارها و نهادهای بیرونی و آرایش شبکه های تولید و معیشت را تغییر دهد. ازاین رو، تحلیل کارآفرینی در مناطق بحرانی مستلزم توجه به فرایند تغییر و بازآرایی اکوسیستم است. منطقه شرق زاینده رود نمونه ای از چنین زمینه ای است. این منطقه در بخش شرقی و پایین دست حوضه زاینده رود در استان اصفهان قرار دارد و سکونتگاه های روستایی شهرستان های اصفهان، ورزنه و هرند را دربرمی گیرد. اقتصاد منطقه تاریخی بر کشاورزی، دامداری و فعالیت های وابسته به جریان آب زاینده رود استوار

1. Korsgaard et al.
2. McElwee & Smith
3. Gaddefors & Anderson
4. Müller & Korsgaard
5. Stam & Welter
6. Asmit et al.
7. Scott et al.
8. Bosworth & Turner
9. Shahidullah

بوده و این وابستگی، الگوهای سکونت، اشتغال، همکاری اجتماعی و ارتباطات فضایی را شکل داده است. کاهش مستمر جریان آب، افت منابع زیرزمینی و تداوم الگوی توسعه آب‌بر، ظرفیت تولیدی و معیشتی منطقه را محدود کرده و پیامدهایی چون کاهش اشتغال، مهاجرت نیروی جوان، تضعیف کسب‌وکارهای وابسته به کشاورزی و افزایش نااطمینانی درآمدی را به همراه داشته است (شریفی و همکاران^۱، ۲۰۲۱). پیامد این وضعیت تنها کاهش سطح زیر کشت نبوده، بلکه کاهش فرصت‌های شغلی، مهاجرت نیروی جوان، تضعیف کسب‌وکارهای وابسته به کشاورزی، افزایش نااطمینانی درآمدی و گسترش نیاز به فعالیت‌های اقتصادی جایگزین را نیز در پی داشته است. بنابراین، کارآفرینی روستایی در شرق زاینده‌رود نه در یک محیط باثبات، بلکه در بستری شکل می‌گیرد که در آن آرایش تاریخی منابع و روابط اقتصادی در حال فروپاشی و بازتنظیم است. در پاسخ به این شرایط، طی سال‌های اخیر برنامه‌هایی برای توسعه مشاغل روستایی، اعطای تسهیلات، آموزش کارآفرینی و حمایت از فعالیت‌های جایگزین در منطقه اجرا شده است (حاتمی و نوربخش، ۱۳۹۸؛ قاسمی و عزیزپور، ۱۳۹۹). با این حال، پایداری و عملکرد این برنامه‌ها میان روستاها و کارآفرینان متفاوت بوده است. این تفاوت نشان می‌دهد که دسترسی به حمایت مالی یا آموزش به‌تنهایی برای شکل‌گیری فعالیت پایدار کافی نیست و کارایی حمایت‌ها به موقعیت فضایی روستا، فاصله از بازار، کیفیت زیرساخت فیزیکی و دیجیتال، ساختار شبکه‌های اجتماعی، حضور نهادهای واسط و ظرفیت کارآفرینان برای تبدیل منابع بیرونی به فرصت‌های محلی وابسته است. برخی کارآفرینان به دلیل برخورداری از شبکه‌های گسترده‌تر، مهارت دیجیتال، روابط نهادی و دسترسی مناسب‌تر به حمل‌ونقل و بازار توانسته‌اند فعالیت‌های خود را گسترش دهند؛ درحالی‌که دیگران به دلیل ضعف زیرساخت، فقدان وثیقه، محدودیت مهارت و قرارگرفتن در حاشیه شبکه‌ها، از حمایت‌ها و فرصت‌ها کمتر بهره‌مند شده‌اند در نتیجه، سیاست‌های ظاهراً یکسان می‌توانند در فضاهای متفاوت پیامدهای نابرابری ایجاد کنند و فرصت‌های کارآفرینانه را در روستاها یا گروه‌های برخورداری کمتر متمرکز سازند (هارتمن و کیر^۲، ۲۰۲۴؛ کوستی‌لاین و کارجالاین^۳، ۲۰۲۵). فناوری‌های دیجیتال نیز با کاهش هزینه جست‌وجوی اطلاعات، تبلیغات و ارتباط با مشتری می‌توانند بخشی از محدودیت فاصله را جبران کنند (لوید و ونگروسکی^۴، ۲۰۱۹)، اما بهره‌برداری از آنها همچنان به کیفیت اینترنت، مهارت دیجیتال، تجهیزات، حمل‌ونقل و توان تحویل محصول وابسته است (سامسودین و همکاران^۵، ۲۰۲۴؛ ژانگ^۶، ۲۰۲۶a). دیجیتالی‌شدن ممکن است هم ظرفیت کارآفرینی را افزایش دهد و هم شکاف میان افراد و سکونتگاه‌های برخوردار و کم‌برخوردار را تشدید کند. سرمایه اجتماعی نیز وضعیتی دوگانه دارد؛ اعتماد و روابط نزدیک همکاری و انتقال منابع را تسهیل می‌کنند، اما شبکه‌های بسته و گزینشی ممکن است افراد فاقد پیوندهای نهادی را کنار بگذارند. از این رو، شبکه‌ها، سرمایه اجتماعی و فناوری باید ظرفیت‌هایی مشروط و بالقوه نابرابر تلقی شوند، نه عواملی که خودکار به توسعه منجر می‌شوند. مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد که سه خلاً به‌هم پیوسته همچنان باقی است. نخست، بخش قابل توجهی از ادبیات اکوسیستم کارآفرینی روستایی بر شناسایی و طبقه‌بندی عناصر متمرکز بوده و فرایند تغییر روابط میان آنها را کمتر توضیح داده است. دوم، مطالعات بحران‌های محیطی عمدتاً واکنش کارآفرین یا خانوار را بررسی کرده و بازآرایی اکوسیستم در سطح شبکه‌ها، جریان‌ها و پیوندهای فضایی را کمتر مورد توجه قرار داده‌اند. سوم، پژوهش‌های مربوط به دیجیتالی‌شدن و

1. Sharifi et al.
2. Hartman & Kear
3. Kostilainen & Karjalainen
4. Lloyd & Vengrouskie
5. Samsudin et al.
6. Zhang et al.

سرمایه اجتماعی غالباً بر ظرفیت‌های مثبت آنها تأکید کرده و شرایط فضایی و نهادی اثرگذاری و پیامدهای نابرابر آنها را کمتر تحلیل کرده‌اند. این کاستی‌ها در مطالعات ایران و شرق زاینده‌رود نیز مشاهده می‌شود؛ زیرا پژوهش‌های موجود عمدتاً عوامل مؤثر بر توسعه روستایی، اشتغال یا کارآفرینی را بررسی کرده‌اند. در این زمینه، مطالعات داخلی بر عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی و نقش آنها در شکل‌گیری الگوهای توسعه در کسب‌وکارهای خرد تأکید کرده‌اند (فرحی و گلرد، ۱۴۰۱). باین‌حال، چگونگی تعامل بحران آب، شبکه‌ها، جریان منابع، زیرساخت‌های دیجیتال، تحرک و پیوند شهر-روستا را در قالب فرایندی اکوسیستمی به‌طور منسجم تبیین نکرده‌اند. همچنین، نتایج فراتحلیل پژوهش‌های مرتبط نشان می‌دهد موانع توسعه کارآفرینی روستایی ماهیتی چندبعدی دارند و صرفاً به محدودیت‌های فردی کارآفرینان محدود نمی‌شوند (ظاهری و همکاران، ۱۴۰۴). بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تبیین چگونگی بازآرایی روابط فضایی و شبکه‌ای اکوسیستم کارآفرینی روستایی در شرایط بحران مزمن آب انجام شده است. پرسش اصلی پژوهش آن است که: بحران آب چگونه ساختار روابط، جریان منابع و راهبردهای کنش در اکوسیستم کارآفرینی روستایی شرق زاینده‌رود را بازتنظیم می‌کند؟ همچنین، پژوهش به این پرسش‌های فرعی پاسخ می‌دهد: شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر مؤثر بر این بازآرایی کدام‌اند؟ کارآفرینان و نهادهای محلی از چه راهبردهای شبکه‌ای، دیجیتال و فضایی برای تداوم فعالیت استفاده می‌کنند؟ و این فرایند چه پیامدهای متفاوتی برای کنشگران و روستاهای برخوردار و کم‌برخوردار ایجاد می‌کند؟ مطالعه با استفاده از رویکرد کیفی نظریه داده‌بنیاد نظام‌مند و با تمرکز بر تجربه کنشگران مختلف اکوسیستم انجام شده است. مفهوم مرکزی پژوهش، «بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی» است که نشان می‌دهد بحران آب آرایش پیشین منابع و روابط را مختل کرده، کنشگران را به بازسازی شبکه‌ها و پیوندهای فرامحلی واداشته و هم‌زمان ظرفیت‌های سازگاری و نابرابری‌های فضایی تازه‌ای ایجاد کرده است.

۲. پیشینه پژوهش

ادبیات کارآفرینی روستایی طی سال‌های اخیر از رویکردهای عامل‌محور و بنگاه‌محور به سمت تحلیل اکوسیستم‌های کارآفرینی حرکت کرده است. در این رویکرد، شکل‌گیری و پایداری فعالیت‌های کارآفرینانه نه محصول عملکرد مستقل کارآفرین، بلکه پیامد تعامل میان کنشگران، نهادها، شبکه‌ها، زیرساخت‌ها، بازارها و منابع مکان‌مند در نظر گرفته می‌شود (بازورث و ترنر، ۲۰۱۸؛ مک‌کیور و همکاران^۱، ۲۰۱۵؛ استم و ولتر، ۲۰۲۰). این تغییر تحلیلی به‌ویژه برای مطالعه مناطق روستایی اهمیت دارد؛ زیرا محدودیت تراکم نهادی، فاصله از بازارها، وابستگی بیشتر به منابع طبیعی و تفاوت در دسترسی به زیرساخت‌ها موجب می‌شود اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی از نظر ساختار و عملکرد با نمونه‌های شهری تفاوت داشته باشند (اسمیت و همکاران، ۲۰۲۴). در چارچوبی جامع، عناصر اکوسیستم کارآفرینی روستایی به دو گروه بازیگران شامل کسب‌وکارها، دولت، دانشگاه و جامعه محلی و عناصر غیربازیگر شامل شبکه‌ها، سرمایه انسانی، فرهنگ کارآفرینی، نظام مالی، حکمرانی، زیرساخت، بازار و منابع محیطی تقسیم شده‌اند. باین‌حال، شناسایی این عناصر به‌تنهایی توضیح نمی‌دهد که روابط میان آنها چگونه تغییر می‌کند، جریان منابع و دانش چگونه بازتنظیم می‌شود و چرا عملکرد اکوسیستم در مکان‌های مختلف متفاوت است. ازاین‌رو، ادبیات جدید بر عبور از فهرست‌کردن اجزا به سوی تبیین روابط، سازوکارها و مسیرهای تحول اکوسیستم تأکید دارد (اسکات و همکاران، ۲۰۲۶). در این رویکرد، فضا صرفاً ظرف فعالیت اقتصادی نیست، بلکه در شکل‌گیری فرصت‌ها، روابط شبکه‌ای و دسترسی متفاوت به منابع نقش سازنده دارد. فعالیت‌های کارآفرینانه روستایی از یک‌سو در منابع، هویت، دانش و

1. McKeever et al.

روابط اجتماعی محلی ریشه دارند و از سوی دیگر برای دسترسی به سرمایه، فناوری، اطلاعات و بازارهای گسترده‌تر به شبکه‌های فرامحلی وابسته‌اند (کورسگارد و همکاران، ۲۰۱۵؛ مولر و کورسگارد، ۲۰۱۸). بنابراین، «حک‌شدگی مکانی» و «شبکه‌سازی راهبردی غیرمحلی» رابطه‌ای پویا دارند؛ کاهش منابع محلی می‌تواند وابستگی به شبکه‌های برون‌محلی را افزایش دهد و ورود منابع فرامحلی نیز آرایش منابع محلی را تغییر دهد. از این‌رو، پیوندهای شهری-روستایی، جریان نیروی کار، مبادله کالا، انتقال دانش و شبکه‌های نهادی بخشی از فرایند سازمان‌یابی اکوسیستم‌اند، نه صرفاً عوامل بیرونی آن (بازورث و ترنر، ۲۰۱۸؛ دوبوا، ۲۰۱۶؛ مالیکوف و همکاران، ۲۰۲۲). تحلیل شبکه نیز زمانی به تبیین نظری کمک می‌کند که تفاوت ساختار، کارکرد و پیامد شبکه‌ها را آشکار سازد. شبکه‌های افقی همکاری، تبادل تجربه، تجمیع منابع و قدرت چانه‌زنی را تقویت می‌کنند، درحالی‌که شبکه‌های عمودی دسترسی کنشگران محلی به نهادهای دولتی، منابع مالی، بازارها و ساختارهای تصمیم‌گیری را فراهم می‌سازند (پی و همکاران، ۲۰۲۴؛ زواریموه و کریستن، ۲۰۱۰). پیوندهای ضعیف و فرامحلی نیز با انتقال اطلاعات و ایجاد دسترسی به فرصت‌های خارج از اجتماع محلی، محدودیت شبکه‌های بسته روستایی را تعدیل می‌کنند (آذرخش و عینالی، ۱۴۰۱؛ اجاق و همکاران، ۱۴۰۰). با این حال، اثرگذاری شبکه‌ها تنها به تعداد ارتباطات وابسته نیست و جایگاه کنشگران، تراکم تعاملات، اعتماد، ظرفیت پردازش اطلاعات و توان تبدیل ارتباطات به منابع نیز اهمیت دارد (اسکات و همکاران، ۲۰۲۶). از این منظر، شبکه‌سازی، سرمایه اجتماعی و جریان منابع به‌صورت منفک عمل نمی‌کنند؛ اعتماد بر شکل‌گیری روابط اثر می‌گذارد، روابط انتقال منابع را ممکن می‌کنند و پیامد مبادلات نیز بر اعتماد و همکاری بعدی اثر می‌گذارد. با وجود گسترش ادبیات اکوسیستم‌های کارآفرینی، بحران‌های محیطی کمتر به‌عنوان عاملی برای بازآرایی ساختار اکوسیستم مورد توجه قرار گرفته‌اند. مطالعات نشان می‌دهند که شوک‌های اقتصادی، سیاسی، بهداشتی و محیطی می‌توانند منابع را تخریب، روابط تثبیت‌شده را مختل و زمینه شکل‌گیری فعالیت‌ها و ترتیبات جدید را فراهم کنند (لی و همکاران، ۲۰۲۴). این مسئله در مناطق روستایی وابسته به منابع طبیعی اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا تغییرات اکولوژیکی مستقیماً بنیان تولید، اشتغال و معیشت را تحت تأثیر قرار می‌دهند (رانجان، ۲۰۱۵). به‌طور مشخص، کمبود آب ناشی از تغییرات اقلیمی می‌تواند تصمیم خانوارهای کشاورز برای ورود به فعالیت‌های کارآفرینانه را تغییر دهد، هرچند پیامدهای آن الزاماً مثبت یا بدون هزینه نیست (شهیدالله، ۲۰۲۳). همچنین مفهوم «کارآفرینی انطباقی اجتماع‌محور» را برای توضیح تغییر فعالیت‌ها، تنوع‌بخشی کسب‌وکارها و اصلاح شیوه‌های تولید در واکنش به تحولات اقلیمی و اکوسیستمی ارائه کرده است. این مطالعات نقش کارآفرینی را در سازگاری معیشتی روشن می‌کنند، اما عمدتاً بر پاسخ بنگاه، خانوار یا اجتماع محلی متمرکزند و کمتر توضیح می‌دهند که بحران محیطی چگونه روابط میان اجزای کل اکوسیستم را بازتنظیم می‌کند. به‌طور مشخص، هنوز روشن نیست که تضعیف منابع طبیعی چگونه جهت جریان سرمایه، نیروی کار و دانش را تغییر می‌دهد؛ چگونه شبکه‌های جدید جایگزین روابط پیشین می‌شوند؛ و چگونه نهادهای محلی و فرامحلی در سازمان‌دهی این تحول نقش ایفا می‌کنند.

این خلأ در بستر شرق زاینده‌رود اهمیت ویژه‌ای دارد. شواهد مربوط به حوضه زاینده‌رود نشان می‌دهند که کاهش منابع آب صرفاً یک نوسان کوتاه‌مدت اقلیمی نیست، بلکه با مسیر توسعه آب‌بر، بهره‌برداری بیش از ظرفیت، افت

1. Dubois
2. Malikov et al.
3. Pei et al.
4. Zuwarimwe & Kirsten
5. Lee et al.
6. Ranjan

مستمر منابع زیرزمینی و ضعف هماهنگی نهادی پیوند دارد (شریفی و همکاران، ۲۰۲۱). بحران آب در این منطقه را می‌توان فشاری ساختاری دانست که الگوهای تاریخی معیشت، روابط فضایی تولید و ظرفیت تداوم فعالیت‌های اقتصادی را در معرض بازآرایی قرار داده است. در چنین شرایطی، زیرساخت‌ها و فناوری‌های دیجیتال می‌توانند با کاهش هزینه جست‌وجوی اطلاعات، ارتباط مستقیم با مشتریان، دسترسی به آموزش و تبلیغات و ایجاد بازارهای فرامحلی، بخشی از محدودیت‌های فضایی را جبران و مشارکت کارآفرینان روستایی را در شبکه‌های گسترده‌تر تسهیل کنند (گائو و همکاران، ۲۰۲۳؛ لوید و ونگروسکی، ۲۰۱۹؛ مالکی، ۲۰۱۸؛ نیپو و همکاران، ۲۰۲۴). این فرایند را می‌توان نوعی «دورزدن دیجیتال محدودیت‌های جغرافیایی» دانست که از طریق اتصال مجازی، برخی کارکردهای وابسته به جابه‌جایی فیزیکی را بازیگرایی می‌کند. از این منظر، دیجیتالی‌شدن صرفاً ابزار بازاریابی نیست، بلکه با تغییر مسیر جریان اطلاعات، ارتباط تولیدکننده و مصرف‌کننده و اتصال بازیگران محلی به شبکه‌های دانشی، می‌تواند منطق فضایی اکوسیستم را نیز دگرگون سازد. باین‌حال، تلقی دیجیتالی‌شدن به‌عنوان عاملی برای حذف فاصله و برابری فرصت‌ها با محدودیت‌های جدی مواجه است (سامسودین و همکاران، ۲۰۲۴). پیامدهای دیجیتالی‌شدن به کیفیت زیرساخت‌های ارتباطی، هزینه دسترسی، مهارت‌های دیجیتال، توانایی تولید و عرضه محتوای دیجیتال و حمایت نهادی وابسته است؛ به‌گونه‌ای که حتی ورود کسب‌وکارهای روستایی به تجارت الکترونیکی نیز وابستگی آن‌ها به زیرساخت‌های فیزیکی، ظرفیت‌های اقتصاد محلی و موقعیت جغرافیایی را از بین نمی‌برد (ژانگ، ۲۰۲۶a). بنابراین، فناوری دیجیتال را نه عامل حذف کامل فاصله، بلکه سازوکاری برای «جبران فضایی مشروط» می‌توان دانست که بخشی از محدودیت‌های فاصله و انزوای فضایی را کاهش می‌دهد، اما به‌تنهایی قادر به رفع نابرابری‌های زیرساختی، مهارتی و نهادی نیست. در نتیجه، توسعه دیجیتال می‌تواند پیامدهای دوگانه‌ای داشته باشد: از یک‌سو، ظرفیت کنشگری و فرصت‌های بازار برخی کارآفرینان روستایی را افزایش دهد و از سوی دیگر، افراد فاقد دسترسی، مهارت دیجیتال یا سرمایه کافی را بیشتر در معرض حاشیه‌نشینی قرار دهد (ژانگ، ۲۰۲۶b). سرمایه اجتماعی و حکمرانی نیز باید با رویکردی انتقادی‌تر از رویکرد رایج در مطالعات کارآفرینی روستایی بررسی شوند. بخش عمده ادبیات، اعتماد، مشارکت و انسجام اجتماعی را منابعی مثبت برای کاهش هزینه مبادله و تسهیل همکاری می‌دانند؛ باین‌حال، شبکه‌های مبتنی بر اعتماد الزاماً فراگیر نیستند و سرمایه اجتماعی می‌تواند به شکل‌گیری گروه‌های بسته، توزیع گزینشی منابع و حذف کنشگران خارج از شبکه منجر شود (اوزکازانچ-پان^۱، ۲۰۲۲). هارتمن و کیر (۲۰۲۴) نیز اکوسیستم‌های کارآفرینی را «اجتماعات مناقشه‌آمیز» می‌دانند که در آنها جایگاه اجتماعی و میزان حک‌شدگی در شبکه‌ها بر دسترسی به فرصت‌ها اثر می‌گذارد و زیرساخت‌ها و سیاست‌های اکوسیستم می‌توانند، حتی با هدف حمایت از کسب‌وکارهای کوچک، نابرابری‌های اجتماعی و فضایی را بازتولید کنند (هارتمن و کیر، ۲۰۲۴). بنابراین، اثربخشی حمایت‌های نهادی صرفاً به حجم منابع وابسته نیست، بلکه به «تناسب نهادی-سرزمینی»، یعنی هماهنگی چندسطحی، انطباق سیاست‌ها با زمینه محلی، حضور نهادهای واسط و مشارکت مدنی، نیز بستگی دارد (کوستی‌لاین و کارجالاینن، ۲۰۲۵). تعاونی‌ها، انجمن‌های محلی، مدیران روستایی و سایر بازیگران واسط می‌توانند شکاف میان کارآفرینان محلی و منابع فرامحلی را کاهش دهند؛ در مقابل، ضعف هماهنگی، توزیع گزینشی حمایت‌ها و تمرکز زیرساخت‌ها می‌تواند به بهره‌مندی نابرابر سکونتگاه‌ها منجر شود. ازاین‌رو، سرمایه اجتماعی و حکمرانی در مدل اکوسیستم نه صرفاً عوامل تسهیل‌کننده، بلکه شرایط مداخله‌گری هستند که جهت و پیامد بازآرایی فضایی را شکل می‌دهند.

اگرچه مطالعات پیشین در ایران و شرق زاینده رود برخی عوامل مؤثر بر توسعه روستایی و کارآفرینی را بررسی کرده‌اند (قاسمی و عزیزپور، ۱۳۹۹؛ رضوانی و نجارزاده، ۱۳۸۷). تمرکز غالب پژوهش‌های داخلی بر شناسایی عوامل اقتصادی و اجتماعی، سنجش پیامدهای توسعه‌ای و بررسی مؤلفه‌هایی منفرد مانند سرمایه اجتماعی، حمایت مالی و شبکه‌سازی بوده است. این مطالعات شناخت ارزشمندی از موانع و ظرفیت‌های منطقه فراهم کرده و بر نقش شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات فضایی در افزایش دسترسی کارآفرینان روستایی به منابع و بازارهای جدید تأکید داشته‌اند (قاسمی و عزیزپور، ۱۳۹۹). باین‌حال، تعامل هم‌زمان بحران آب، ساختار شبکه‌های اجتماعی، جریان منابع، زیرساخت‌های فضایی و دیجیتال، نهادهای واسط و پیوندهای شهری-روستایی در شکل‌دهی و بازتنظیم فرصت‌های کارآفرینانه، به‌ویژه در شرایط تغییرات محیطی، همچنان به‌صورت منسجم تبیین نشده است (بازورث و ترنر، ۲۰۱۸؛ مولر و کورسگارد، ۲۰۱۸؛ استم و ولتر، ۲۰۲۰). همچنین، تفاوت ظرفیت روستاها و کارآفرینان برای دسترسی به منابع، بازارها و حمایت‌های نهادی، با وجود مواجهه با شرایط محیطی مشابه، کمتر توضیح داده شده است.

بر این اساس، سه خلأ به‌هم‌پیوسته در ادبیات قابل شناسایی است. نخست، مطالعات اکوسیستم کارآفرینی روستایی عمدتاً بر شناسایی و طبقه‌بندی اجزای اکوسیستم تمرکز داشته و روابط و تعاملات فرایندی میان این اجزا را کمتر تبیین کرده‌اند. دوم، مطالعات کارآفرینی در شرایط بحران‌های محیطی بیشتر بر راهبردهای سازگاری بنگاه‌ها، خانوارها و کنشگران منفرد متمرکز بوده و بازآرایی ساختار و روابط کلی اکوسیستم را کمتر مورد توجه قرار داده‌اند. سوم، ادبیات دیجیتالی‌شدن روستایی بر ظرفیت فناوری‌های دیجیتال برای کاهش محدودیت فاصله و گسترش دسترسی به بازارها و منابع تأکید کرده، اما نقش شرایط نهادی و فضایی در شکل‌گیری ظرفیت «جبران دیجیتال» و پیامدهای نابرابر آن را به اندازه کافی تحلیل نکرده است. پژوهش حاضر با پیوند دادن این سه حوزه، در پی تبیین «بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی» در شرایط بحران مزمن آب است. در این چارچوب، بحران آب نه صرفاً یک عامل محدودکننده، بلکه محرکی ساختاری در نظر گرفته می‌شود که منابع محلی، روابط تثبیت‌شده معیشتی و الگوهای پیشین تعاملات فضایی را مختل و ضرورت شکل‌گیری ترتیبات جدید را ایجاد می‌کند. در واکنش به این اختلال، شبکه‌های محلی و فرامحلی، زیرساخت‌های دیجیتال و نهادهای واسط می‌توانند به‌عنوان سازوکارهای پاسخ و بازتنظیم اکوسیستم عمل کنند؛ باین‌حال، ظرفیت و پیامد آنها به دلیل تفاوت در موقعیت جغرافیایی، سرمایه اجتماعی، قابلیت‌های دیجیتال و کیفیت حکمرانی، میان روستاها و کنشگران یکسان نیست. ازاین‌رو، هدف پژوهش صرفاً شناسایی نقش این عناصر نیست، بلکه تبیین چگونگی تعامل آنها در بازسازی روابط فضایی، ایجاد ظرفیت‌های سازگاری و هم‌زمان بازتولید، تشدید یا تعدیل نابرابری‌های فضایی در اکوسیستم کارآفرینی روستایی شرق زاینده‌رود است.

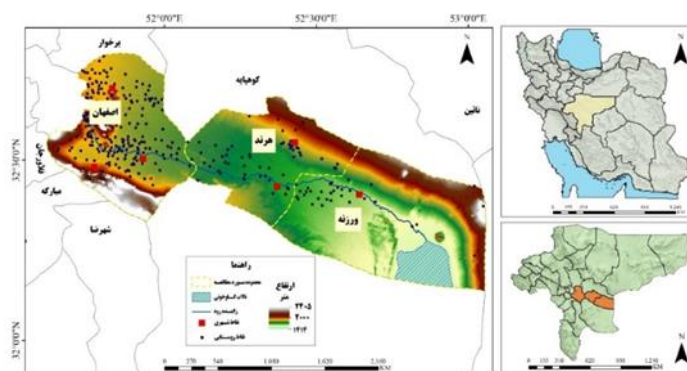
۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با پارادایم تفسیری و رویکرد کیفی نظریه داده‌بنیاد نظام‌مند (چارمز^۱، ۲۰۱۷) انجام شد. هدف، تبیین فرایندی بود که از طریق آن بحران مزمن آب، روابط میان کنشگران، شبکه‌ها، جریان منابع، زیرساخت‌ها و پیوندهای فضایی اکوسیستم کارآفرینی روستایی را بازتنظیم می‌کند. این رویکرد با تأکید بر کدگذاری باز، محوری و انتخابی و سازمان‌دهی یافته‌ها در قالب شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر، راهبردهای کنش و پیامدها انتخاب شد (کوربین و اشتراوس^۲، ۲۰۱۴) و امکان استخراج مدلی فرایندی و زمینه‌مند از داده‌ها را فراهم کرد. منطقه مورد مطالعه در شرق

1. Charmaz

2. Corbin & Strauss

پایین دست حوضه زاینده رود در استان اصفهان و شامل سکونتگاه‌های روستایی شهرستان‌های اصفهان، ورزنه و هرنند است. وابستگی تاریخی منطقه به کشاورزی، دامداری و جریان آب زاینده رود و پیامدهای بحران آب، از جمله کاهش ظرفیت تولید، بی‌ثباتی معیشت، مهاجرت نیروی کار و افزایش نیاز به فعالیت‌های جایگزین، آن را به موردی مناسب برای مطالعه تحول اکوسیستم کارآفرینی تحت فشار محیطی تبدیل کرده است. انتخاب این منطقه بر اساس منطق مورد بحرانی و اطلاعات غنی انجام شد؛ زیرا شدت بحران و وابستگی تاریخی به منابع طبیعی، امکان مشاهده روشن تر روابط میان اختلال محیطی، تغییرات فضایی و پاسخ‌های کارآفرینانه را فراهم می‌کرد. موقعیت جغرافیایی محدوده مطالعه در شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱. نقشه محدوده مورد مطالعه
Figure 1. Map of the study area

منبع: نگارندگان ۱۴۰۴

Source: Authors, 2025

واحد تحلیل پژوهش، اکوسیستم کارآفرینی روستایی و روابط میان بازیگران آن بود، نه عملکرد بنگاه یا ویژگی‌های فردی کارآفرینان. تحلیل در سه سطح مکمل انجام شد: سطح خرد، شامل تجربه‌ها و کنش‌های کارآفرینان؛ سطح میانی، شامل شبکه‌های بین‌فردی، تعاونی‌ها، نهادهای واسط و روابط بین‌روستایی؛ و سطح کلان، شامل حمایت‌های دولتی، ارتباطات شهری-روستایی و جریان‌های فرامحلی سرمایه، دانش، نیروی کار و بازار. این رویکرد امکان تحلیل روابط علی، زمینه‌ای و تعاملی میان مقوله‌ها را فراهم کرد. نمونه‌گیری در دو مرحله انجام شد. ابتدا نمونه‌گیری هدفمند با حداکثر تنوع برای پوشش دیدگاه‌های بازیگران اکوسیستم به کار رفت و کارآفرینان روستایی، مدیران و کارشناسان دولتی، مشاوران و مربیان کسب‌وکارهای روستایی، اعضای دانشگاه و سایر متخصصان مرتبط بر اساس تجربه مستقیم یا دانش تخصصی درباره شکل‌گیری، حمایت یا توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه انتخاب شدند. سپس برای دسترسی به کنشگران کمتر در دسترس از نمونه‌گیری زنجیره‌ای یا گلوله‌برفی استفاده شد (والریو و همکاران، ۲۰۱۶). با پیشرفت تحلیل، نمونه‌گیری به نمونه‌گیری نظری تغییر یافت و انتخاب مشارکت‌کنندگان بعدی بر اساس نیاز به بسط، مقایسه یا آزمون روابط در حال ظهور میان مقوله‌ها انجام شد؛ برای مثال، پس از برجسته‌شدن نقش زیرساخت دیجیتال، نهادهای واسط و تفاوت جایگاه فضایی روستاها، تجربه کنشگران با سطوح متفاوت دسترسی به این ظرفیت‌ها مقایسه شد. در مجموع، ۴۰ نفر در پژوهش مشارکت کردند و نمونه‌گیری تا زمانی ادامه یافت که مصاحبه‌های پایانی نه تنها کد یا مقوله جدیدی ایجاد نکردند، بلکه رابطه تازه‌ای میان شرایط، راهبردها و پیامدهای مدل نیز آشکار نداشتند.

بنابراین، اشباع نظری در سطح روابط میان مقوله‌ها، نه صرفاً تکرار مفاهیم، ارزیابی شد. تنوع مشارکت‌کنندگان نیز امکان مقایسه دیدگاه‌های کارآفرینان، مدیران، نهادهای حمایتی و متخصصان و جلوگیری از تقلیل پدیده به تجربه یک گروه خاص را فراهم کرد. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و حرفه‌ای مشارکت‌کنندگان در جدول ۱ گزارش شده است.

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و حرفه‌ای مشارکت‌کنندگان

Table 1. Demographic and professional characteristics of the participants

ویژگی	دسته	تعداد	درصد
جنسیت	مرد	23	57/5
	زن	17	42/5
گروه سنی	۳۰-۳۹	12	30
	۴۰-۴۹	18	45
	۵۰-۵۹	8	20
	≥۶۰	2	5
وضعیت تاهل	متاهل	36	90
	مجرد	4	10
سطح تحصیلات	دکتری	4	10
	کارشناسی ارشد	6	15
	لیسانس	18	45
	دیپلم و فوق دیپلم	11	27/5
	زیر دیپلم	1	2/5
وضعیت اشتغال	کارآفرین روستایی	13	32/5
	کارمندان و مدیران دولتی	8	20
	مدیران محلی	6	15
	مشاوران، مربیان و متخصصان حوزه کارآفرینی روستایی	7	17/5
	اساتید دانشگاهی	2	5
	سایر متخصصان	4	10

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴

Source: Research findings (2025)

میانگین سابقه فعالیت و تجربه حرفه‌ای مشارکت‌کنندگان ۱۴/۶ سال و دامنه آن ۴ تا ۳۰ سال بود که حضور هم‌زمان کنشگران کم‌تجربه‌تر و باسابقه‌تر را در نمونه نشان می‌دهد. داده‌های اصلی از طریق ۴۰ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته عمیق از اوایل بهمن تا اواخر فروردین ۱۴۰۳ و طی حدود سه ماه گردآوری شد. بیشتر مصاحبه‌ها به صورت حضوری در محل کار مشارکت‌کنندگان یا فضاهای مورد توافق در روستاها انجام گرفت. میانگین مدت مصاحبه ۵۶/۴ دقیقه و دامنه آن ۳۰ تا ۹۸ دقیقه بود. با اجازه مشارکت‌کنندگان، مصاحبه‌ها ضبط و کلمه‌به‌کلمه پیاده‌سازی شدند. راهنمای اولیه مصاحبه موضوعاتی شامل آثار بحران آب بر معیشت و فعالیت اقتصادی، دسترسی به بازار و منابع، شبکه‌های افقی و عمودی، اعتماد و همکاری، تحرک نیروی کار و کالا، ارتباط با شهرها، زیرساخت‌ها و پلتفرم‌های دیجیتال، حمایت نهادی و پیامدهای راهبردهای سازگاری را پوشش می‌داد. با توجه به ماهیت تکرارشونده نظریه داده‌بنیاد، راهنما در فرایند پژوهش ثابت نماند و متناسب با تحلیل‌های اولیه اصلاح شد؛ به گونه‌ای که در مصاحبه‌های بعدی، پرسش‌های کاوشگر برای تبیین چرایی و چگونگی روابط میان مقوله‌ها، شرایط موفقیت یا شکست راهبردها و موارد مخالف افزوده شد. مصاحبه‌ها با دو منبع مکمل، یعنی مشاهدات میدانی و اسناد و گزارش‌های مرتبط با توسعه روستایی، اشتغال، حمایت‌های کارآفرینی و

شرایط منطقه، پشتیبانی شدند. در بازدید از روستاها و محل فعالیت کسب و کارها، وضعیت زیرساخت‌های فیزیکی و دیجیتال، فاصله و دسترسی، شیوه‌های جابه‌جایی، تعاملات کنشگران و تغییرات فعالیت‌های معیشتی ثبت شد. اسناد نیز برای جایگزینی روایت مشارکت‌کنندگان به کار نرفتند، بلکه با هدف مقایسه، تکمیل زمینه و ارزیابی سازگاری میان گفته‌ها، مشاهدات و شواهد مستند بررسی شدند. جمع‌بندی منابع داده و کارکرد تحلیلی آنها در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. منابع داده و کارکرد آنها در فرایند تحلیل
Table 2. Data sources and their functions in the analysis process

کارکرد تحلیلی	دامنه	منبع داده
استخراج تجربه‌ها، کنش‌ها، روابط و تبیین‌های مشارکت‌کنندگان	۴۰ مشارکت‌کننده؛ میانگین ۵۶،۴ دقیقه	مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته
بررسی زمینه فضایی، زیرساخت‌ها، تحرک و تعاملات قابل مشاهده	بازدید از روستاها و محل فعالیت کسب و کارها	مشاهدات و یادداشت‌های میدانی
تکمیل زمینه، مقایسه شواهد و مثلث‌سازی داده‌ها	گزارش‌های توسعه، اشتغال، حمایت نهادی و اطلاعات منطقه‌ای	اسناد و گزارش‌ها

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴

Source: Research findings (2025)

جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها به‌صورت هم‌زمان و چرخه‌ای انجام شد. فایل‌های پیاده‌شده و یادداشت‌های میدانی در MAXQDA 20 سازمان‌دهی شدند؛ نرم‌افزار صرفاً برای مدیریت، بازیابی و مقایسه داده‌ها به کار رفت و تصمیم‌های مفهومی توسط پژوهشگران اتخاذ شد. تحلیل در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی و با استفاده مستمر از مقایسه، یادداشت‌نویسی نظری و ترسیم روابط مفهومی انجام گرفت. در کدگذاری باز، متن مصاحبه‌ها خط‌به‌خط و رخدادبه‌رخداد بررسی و کدهای نزدیک به کنش و تجربه مشارکت‌کنندگان ایجاد شد؛ برای مثال، «جست‌وجوی بازار خارج از روستا»، «جبران فاصله از طریق پلتفرم»، «اتکا به واسطه نهادی»، «بازجهت‌دهی نیروی کار» و «حذف از شبکه حمایت» به‌عنوان کدهای فرایندی به کار رفتند. کدهای اولیه به‌طور مستمر میان مصاحبه‌ها، گروه‌های مشارکت‌کننده و موقعیت‌های فضایی مقایسه شدند. در کدگذاری محوری، مقولات بر اساس الگوی پارادایمی در نسبت با یکدیگر سازمان‌دهی شدند. بحران آب و تضعیف معیشت‌های وابسته به کشاورزی به‌عنوان شرایط علی، موقعیت فضایی، کیفیت زیرساخت، ساختار بازار و سابقه روابط محلی به‌عنوان شرایط زمینه‌ای؛ سرمایه اجتماعی، قابلیت دیجیتال، نهادهای واسط و کیفیت حکمرانی به‌عنوان شرایط مداخله‌گر؛ و شبکه‌سازی فرامحلی، جبران دیجیتال، تغییر فعالیت و بازجهت‌دهی جریان منابع به‌عنوان راهبردها شناسایی شدند. پیامدها نیز شامل ایجاد فرصت‌های جدید، تنوع‌بخشی و افزایش ظرفیت سازگاری از یک سو، و بازتولید وابستگی، طرد شبکه‌ای و تشدید نابرابری فضایی از سوی دیگر بود. شش مؤلفه اولیه پژوهش، شامل شبکه‌سازی، سرمایه اجتماعی، جریان منابع، تحرک نیروی کار و کالا، رقابت بازار و پیوندهای شهری-روستایی، حذف نشدن، بلکه بر اساس نقش تحلیلی خود در زنجیره شرایط، سازوکارها و پیامدها جای‌گذاری شدند تا روابط فرایندی میان آنها و نقششان در بازآرایی اکوسیستم روشن شود. در کدگذاری انتخابی، مقولات حول مقوله مرکزی «بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی» یکپارچه شدند. این مقوله توضیح می‌دهد که بحران آب چگونه کنشگران را به بازسازی شبکه‌ها، تغییر مسیر جریان منابع و استفاده از پیوندهای دیجیتال و فرامحلی وادار می‌کند و چرا پیامدهای بازآرایی بر حسب موقعیت فضایی، ظرفیت نهادی و دسترسی به شبکه‌ها متفاوت است. انتخاب مقوله مرکزی بر اساس قدرت تبیینی، حضور در بخش‌های مختلف داده، قابلیت اتصال مقولات و توانایی توضیح موارد متفاوت یا مخالف انجام شد. برای جلوگیری از تحمیل ادبیات بر داده‌ها، مرور اولیه

منابع صرفاً برای ایجاد حساسیت نظری بود و پس از شکل‌گیری مقولات اصلی، پژوهشگران به ادبیات اکوسیستم‌های کارآفرینی، شبکه‌ها، بحران محیطی، دیجیتالی‌شدن و نابرابری فضایی بازگشتند تا شباهت‌ها، تفاوت‌ها و سهم نظری یافته‌ها را مشخص کنند. یادداشت‌های نظری، تصمیم‌های مربوط به ادغام یا تفکیک کدها، شواهد مخالف و نسخه‌های متوالی مدل در مسیر ممیزی ثبت شدند. کیفیت پژوهش بر اساس معیارهای اعتبار، انتقال‌پذیری، اتکاپذیری و تأییدپذیری ارزیابی شد (لینکلن و همکاران^۱، ۱۹۸۵). اعتبار یافته‌ها از طریق درگیری مستقیم با زمینه، مقایسه مستمر دیدگاه گروه‌های مختلف، بررسی موارد مخالف، بازبینی اعضا، گفت‌وگوی هم‌تا و مثلث‌سازی تقویت شد. خلاصه مقولات و روابط مدل در اختیار پنج مشارکت‌کننده کلیدی از میان کارآفرینان و متخصصان توسعه روستایی قرار گرفت و بازخورد آنان درباره دقت تفسیرها، تفاوت تجربه روستاها و پیامدهای حمایت‌های نهادی در بازنگری نهایی مدل لحاظ شد. همچنین، فرایند شکل‌گیری کدها، مقولات و روابط نظری با دو پژوهشگر آشنا با نظریه داده‌بنیاد و مطالعات روستایی به بحث گذاشته شد تا مرز مفهومی مقولات، تبیین‌های جایگزین و انسجام میان شواهد و استنتاج‌ها بررسی شود. مثلث‌سازی نیز از طریق مقایسه مصاحبه‌ها با مشاهدات میدانی و اسناد انجام گرفت (کرسول و پاث^۲، ۲۰۱۸؛ دنزین^۳، ۲۰۱۷). اتکاپذیری و تأییدپذیری با نگهداری مسیر ممیزی شامل نسخه‌های راهنمای مصاحبه، یادداشت‌های نظری، تصمیم‌های کدگذاری، تغییرات مدل و مستندات موارد مخالف تقویت شد. برای افزایش انتقال‌پذیری نیز زمینه محیطی و نهادی منطقه، ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان، منطق نمونه‌گیری و مراحل تحلیل گزارش شد. همچنین، ضریب کاپای کوهن به‌عنوان شاخصی تکمیلی برای ارزیابی ثبات کاربرد چارچوب کدگذاری، نه جایگزین تفسیر نظری، استفاده شد. دو ارزیاب به‌طور مستقل چارچوب کدگذاری را بر مجموعه مشترکی از واحدهای معنایی استخراج‌شده از ۴۰ مصاحبه اعمال کردند و مقدار کاپا ۰/۸۳۱ به دست آمد که نشان‌دهنده توافق بالای بین ارزیابان فراتر از توافق مورد انتظار بر اساس شانس است. اختلاف‌های باقی‌مانده نیز از طریق گفت‌وگو و بررسی مشترک تحلیل و برای بازبینی تعاریف کدها و مرزهای مفهومی مقولات استفاده شد. نتایج محاسبه ضریب کاپای کوهن در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. نتایج پایایی روش پژوهش با استفاده از ضریب کاپا
Table 3. Research reliability results using Kappa coefficient

مقدار	خطای استاندارد مجانبی	آماره تقریبی Tb	سطح معنی‌داری
0.831	0.035	20.599	0.000
40			تعداد موارد معتبر (N)

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴

Source: Research findings (2025)

در خصوص ملاحظات اخلاقی، پژوهش با رعایت اصول رضایت آگاهانه، مشارکت داوطلبانه، محرمانگی و پرهیز از آسیب انجام شد. پیش از مصاحبه، هدف پژوهش، نحوه استفاده از داده‌ها و حق مشارکت‌کننده برای خودداری از پاسخ یا پایان‌دادن به مصاحبه توضیح داده شد و ضبط صدا تنها پس از دریافت رضایت انجام گرفت. برای حفاظت از هویت افراد، اطلاعات شناسایی‌کننده حذف و برای هر مشارکت‌کننده کد اختصاص داده شد. نقل‌قول‌ها نیز ضمن حفظ معنای اصلی، به گونه‌ای انتخاب و ویرایش شدند که امکان شناسایی افراد کاهش یابد؛ این امر با توجه به حساسیت بحران آب

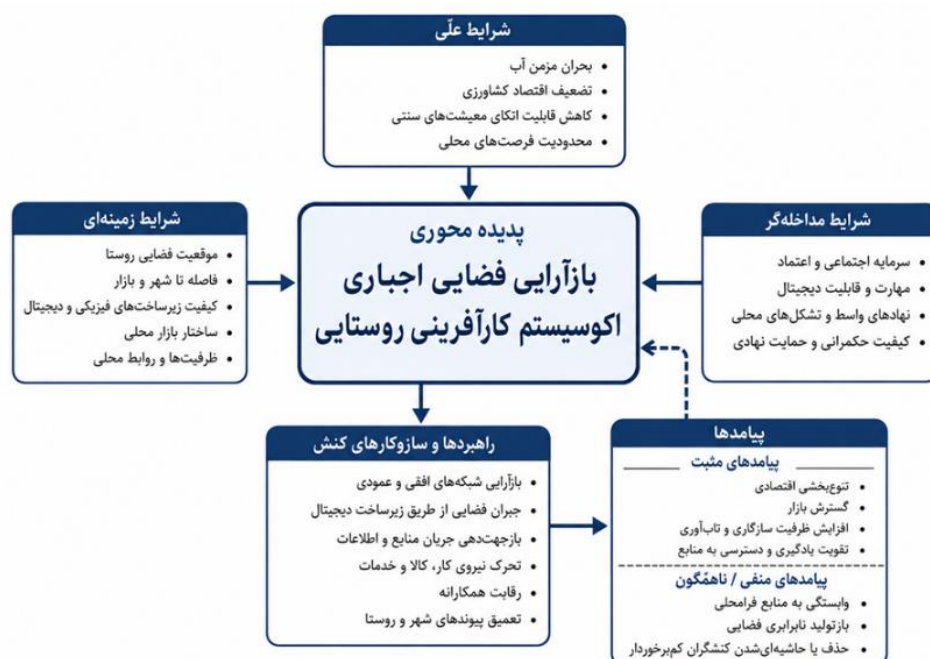
1. Lincoln et al.
2. Creswell & Poth
3. Denzin

تبیین مدل پارادایمی بازآرایی فضایی اکوسیستم کارآفرینی روستایی ... (دری سده و همکاران)

و روابط نهادی منطقه اهمیت ویژه‌ای داشت. فایل‌های صوتی، رونوشت‌ها و اسناد تحلیلی در فضای حفاظت‌شده و با دسترسی محدود نگهداری و صرفاً برای اهداف علمی استفاده شدند. همچنین، در گزارش اختلاف دیدگاه میان کنشگران، از نسبت‌دادن دآوری ارزشی اجتناب و تفسیرها بر شواهد چندمنبعی و زمینه اجتماعی-فضایی استوار شد.

۴. یافته‌های پژوهش و بحث

تحلیل مصاحبه‌ها، مشاهدات میدانی و اسناد نشان داد که پویایی‌های فضایی کارآفرینی روستایی در شرق زاینده‌رود از طریق روابط شبکه‌ای، جریان منابع، جابه‌جایی نیروی کار و کالا، ارتباطات شهری-روستایی و زیرساخت‌های ارتباطی شکل می‌گیرد؛ بااین‌حال، این مقوله‌ها مستقل از یکدیگر عمل نمی‌کنند، بلکه در واکنش به محدودیت‌های محیطی و اقتصادی، به‌صورت متقابل بازتنظیم می‌شوند. مقوله مرکزی استخراج‌شده «بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی» بود که بیانگر فرایندی است که در آن کاهش قابلیت اتکای معیشت‌های سنتی، محدودیت منابع محلی و دشواری دسترسی به بازار، کنشگران را به بازسازی روابط، ایجاد پیوندهای فرامحلی، تغییر مسیر جریان منابع و بهره‌گیری از ارتباطات دیجیتال سوق داده است. این بازآرایی از طریق توسعه شبکه‌های افقی و عمودی، بازسازی روابط اجتماعی، استفاده از زیرساخت‌های دیجیتال، پیوند با بازارهای شهری و جابه‌جایی نیروی کار و منابع صورت می‌گیرد؛ بااین‌حال، ظرفیت بهره‌گیری از این سازوکارها میان روستاها و کارآفرینان یکسان نیست و موقعیت جغرافیایی، کیفیت دسترسی به اینترنت، تجربه حرفه‌ای، جایگاه در شبکه‌های محلی و ارتباط با نهادهای حمایتی بر آن اثر می‌گذارند. مدل پارادایمی حاصل، روابط میان شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر، راهبردهای کنش و پیامدهای بازآرایی فضایی اکوسیستم را یکپارچه می‌کند که در شکل ۲ ارائه شده است.

شکل ۲. مدل پارادایمی بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی

Figure 2. Paradigmatic model of the forced spatial rearrangement of the rural entrepreneurial ecosystem

منبع: نگارندگان ۱۴۰۴

Source: Authors, 2025

۱.۴. مقوله شبکه‌سازی و ارتباطات

۱.۴.۱. دسترسی به شبکه‌های افقی و عمودی

شبکه‌سازی و ارتباطات در کارآفرینی روستایی نقشی حیاتی در موفقیت و پایداری کسب‌وکارهای روستایی ایفا می‌کنند. این شبکه‌ها، که به دو دسته افقی و عمودی تقسیم می‌شوند، پایه‌ای اساسی برای دسترسی به بازار، انتقال دانش و فناوری، و افزایش قدرت چانه‌زنی کارآفرینان روستایی هستند. همانطور که یکی از مریبان کسب و کارهای روستایی اشاره می‌کند: "برای ادامه و موفقیت چرخه حیات کارآفرینی روستایی اتصال به بازار و بازاریابی صحیح، دریافت اطلاعات از بازار و مشتریان مرحله ضروری و بسیار مهم است." این دیدگاه با نظریه شبکه‌های اجتماعی در کارآفرینی که توسط هوانگ و آنتونسیچ^۱ (۲۰۰۳) مطرح شده، همخوانی دارد. شبکه‌های افقی، که شامل ارتباطات بین کسب‌وکارهای مشابه در یک سطح از زنجیره تأمین هستند، نقش مهمی در ایجاد اقتصادهای مقیاس^۲ و افزایش قدرت چانه‌زنی دارند. کارشناس جهاد کشاورزی بر این نکته تأکید می‌کند: "دسترسی به شبکه‌های افقی، کلید رشد کسب‌وکارهای روستایی است." این نظر با یافته‌های مرداک^۳ در سال ۲۰۰۰ همسو است که نشان می‌دهد شبکه‌های افقی در مناطق روستایی می‌توانند به بهبود عملکرد اقتصادی کمک کنند. از سوی دیگر، شبکه‌های عمودی که ارتباطات بین سطوح مختلف زنجیره تأمین را شامل می‌شوند، به افزایش ارزش افزوده محصولات و دسترسی به بازارهای جدید کمک می‌کنند. این موضوع با مطالعات کاپلینسکی و همکاران^۴ (۲۰۰۲) در مورد زنجیره‌های ارزش جهانی همخوانی دارد. یکی از مزایای اصلی این شبکه‌ها، دسترسی به اطلاعات و فناوری‌های جدید است. همانطور که یکی از کارآفرینان اشاره می‌کند، این دسترسی به اتخاذ تصمیمات آگاهانه‌تر و افزایش رقابت‌پذیری کمک می‌کند. این دیدگاه با نظریه انتشار نوآوری راجرز، ای. ام. همخوانی دارد که بر نقش شبکه‌های اجتماعی در انتشار اطلاعات و فناوری‌های جدید تأکید می‌کند (اکیر^۵، ۲۰۰۳). علاوه بر این، شبکه‌ها می‌توانند منبع مهمی برای نوآوری باشند. مووری و نلسون^۶ (۲۰۰۵) نشان داده‌اند که شبکه‌ها به انتقال دانش ضمنی و صریح کمک می‌کنند که برای نوآوری ضروری است. با این حال، دسترسی به این شبکه‌ها در مناطق روستایی با چالش‌های متعددی روبروست. یکی از اساتید دانشگاهی به این چالش‌ها اشاره می‌کند: "عدم دسترسی به زیرساخت‌های ارتباطی مناسب، کمبود دانش و مهارت‌های مدیریتی، و نبود اعتماد کافی بین بازیگران مختلف زنجیره ارزش، از جمله مهم‌ترین چالش‌های دسترسی به شبکه‌های افقی و عمودی در مناطق روستایی هستند." این چالش‌ها با یافته‌های اسمالبنون و همکاران^۷ (۲۰۰۳) همخوانی دارد که بر موانع توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی تأکید می‌کنند. در این میان، فناوری‌های نوین می‌توانند نقش مهمی در غلبه بر این چالش‌ها داشته باشند. کارشناس بنیاد علوی به این موضوع اشاره می‌کند: "فناوری‌های نوین مانند اینترنت، تلفن همراه و پلتفرم‌های آنلاین، فرصت‌های جدیدی را برای ایجاد شبکه‌های افقی و عمودی در مناطق روستایی فراهم کرده‌اند." این دیدگاه با مطالعات پوگالیس و تاونسند^۸ (۲۰۱۳) همسو است که بر نقش فناوری‌های دیجیتال در غلبه بر محدودیت‌های جغرافیایی تأکید می‌کنند. نقش دولت و بخش خصوصی در تسهیل دسترسی به شبکه‌ها نیز حائز اهمیت است. همانطور که یکی از کارآفرینان اشاره می‌کند، دولت می‌تواند با ایجاد تسهیلات مالی، ارائه آموزش‌های

1. Hoang & Antoncic

۲. اقتصادهای مقیاس به وضعیتی اشاره دارد که در آن هزینه‌های تولید هر واحد کالا یا خدمات با افزایش حجم تولید کاهش می‌یابد. به عبارت دیگر، هر چه یک شرکت بیشتر تولید کند، هزینه‌های متوسط آن کمتر می‌شود. این امر معمولاً به دلیل بهینه‌سازی فرآیندها، استفاده بهتر از منابع و کاهش هزینه‌های ثابت است.

3. Murdoch

4. Kaplinsky & Morris

5. Akir

6. Mowery & Nelson

7. Smallbone et al.

8. Pugalis & Townsend

لازم، و حمایت از ایجاد زیرساخت‌های ارتباطی، به تسهیل دسترسی روستاییان به شبکه‌های افقی و عمودی کمک کند. این دیدگاه با مدل مارپیچ سه‌گانه اتزکویتز و لیدسدورف^۱ (۲۰۰۰) همخوانی دارد که بر اهمیت همکاری دولت، دانشگاه و صنعت در نوآوری و توسعه اقتصادی تأکید می‌کند. در نهایت، شبکه‌سازی در مناطق روستایی می‌تواند به تقویت سرمایه اجتماعی کمک کند. پاتنام (۲۰۰۰) بر نقش مهم سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی تأکید می‌کند (مورو و اسکاجی-پورتر^۲، ۲۰۱۷). در زمینه کارآفرینی روستایی، تقویت روابط بین کارآفرینان، تأمین‌کنندگان، مشتریان و سایر ذینفعان می‌تواند به ایجاد اعتماد و همکاری بیشتر منجر شود که برای غلبه بر چالش‌های خاص مناطق روستایی ضروری است. برای بهبود وضعیت شبکه‌سازی در کارآفرینی روستایی، نیاز به یک رویکرد جامع و چندبعدی است که شامل سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها، آموزش و توسعه مهارت‌ها، ایجاد پلتفرم‌های دیجیتال، حمایت از تشکیل تعاونی‌ها و انجمن‌ها، تدوین سیاست‌های حمایتی، و توجه به ابعاد فرهنگی و اجتماعی باشد. با اجرای این استراتژی‌ها، می‌توان امیدوار بود که شبکه‌سازی و ارتباطات به عنوان یک عامل کلیدی در توسعه پایدار کارآفرینی روستایی عمل کند و به بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی مناطق روستایی کمک کند.

۲.۱.۴. شبکه‌سازی اجتماعی

شبکه‌سازی اجتماعی به مثابه مکانیسم ساختاری چندسطحی در اکوسیستم کارآفرینی روستایی، فراتر از مفهوم ساده روابط بین فردی، نظامی پیچیده از تعاملات را شکل می‌دهد که در بستر فضایی-اجتماعی روستاها، کارکردهای متنوعی را در فرآیند توسعه کارآفرینی ایفا می‌کند. تحلیل‌های نوین، این شبکه‌ها را در قالب بافتارهای اجتماعی-اقتصادی مفهوم‌سازی می‌کنند که از طریق کاهش عدم تقارن اطلاعاتی، تسهیل دسترسی به منابع و ایجاد کانال‌های ارتباطی مؤثر، مزیت رقابتی برای کارآفرینان روستایی ایجاد می‌کنند. نقش بازخوردهای مشتریان در این شبکه‌ها، آنچنان که یکی از مربیان کسب و کارهای روستایی اشاره می‌کند: "ارتباط با مشتری و دریافت نظرات و تجربیات مصرف‌کالا و خدمات به کارآفرینان روستایی کمک می‌کند تا بفهمند آیا محصول و خدمات آن نیازمند اصلاح یا تغییرات احتمالی هست یا خیر"، سازوکاری تعاملی را شکل می‌دهد، که در آن جریان اطلاعات نه به صورت خطی، بلکه در یک نظام بازخوردی پویاست که می‌تواند منجر به بهبود مستمر محصولات و خدمات شود. همزمان، این شبکه‌ها با حذف واسطه‌های سنتی، معماری جدیدی از روابط اقتصادی را بنیان می‌نهند که در آن، تولیدکنندگان روستایی و مصرف‌کنندگان شهری مستقیماً با یکدیگر تعامل می‌کنند. به گفته یکی از کارآفرینان حوزه فراوری سبزیجات: "شبکه‌های اجتماعی به تولیدکنندگان روستایی امکان می‌دهند تا محصولات خود را به صورت مستقیم به مصرف‌کنندگان شهری عرضه کنند و واسطه‌ها را حذف کنند"، تحلیلی که با نظریه‌های نوین زنجیره ارزش و غلبه بر محدودیت‌های جغرافیایی همسویی دارد. کارکرد شناختی-آموزشی شبکه‌های اجتماعی روستایی، بُعد دیگری از پویایی‌های این ساختارهای ارتباطی است که در قالب اجتماعات یادگیری، فرآیند انتقال و خلق دانش را تسهیل می‌کند. تحلیل ساختاری این کارکرد نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی، فراتر از ابزارهای انتقال اطلاعات، به عنوان پلتفرم‌هایی برای خلق مشترک دانش و تبادل تجربیات عمل می‌کنند. کارشناس جهاد کشاورزی با درک این کارکرد چندلایه، آن را چنین توصیف می‌کند: "شبکه‌های اجتماعی می‌توانند به عنوان بستری برای ایجاد گروه‌های همگن آنلاین کارآفرینان روستایی عمل کنند. در این گروه‌ها، روستاییان می‌توانند با هم ارتباط برقرار کنند، ایده‌های خود را

به اشتراک بگذارند و از یکدیگر حمایت کنند." تحلیل مقایسه‌ای این یافته با نظریه اجتماعات عملی لاو و ونگر^۱ (۱۹۹۱) و مفهوم دانش موقعیتی لیو و همکاران^۲ (۲۰۰۲) نشان می‌دهد که چگونه شبکه‌های اجتماعی می‌توانند به عنوان مکانیسمی برای غلبه بر محدودیت‌های آموزش رسمی در محیط‌های روستایی عمل کنند و یادگیری مشارکتی مبتنی بر بافت محلی را تسهیل نمایند. این کارکرد به‌ویژه در شرایطی که دسترسی به مراکز آموزش رسمی محدود است، اهمیت راهبردی می‌یابد. همچنین تجزیه و تحلیل موانع ساختاری توسعه شبکه‌های اجتماعی روستایی، چالش‌های زیرساختی-مهارتی را در کانون توجه قرار می‌دهد. در این خصوص مطالعات موردی نشان می‌دهد که شکاف دیجیتال در دو بُعد دسترسی فیزیکی به فناوری‌های نوین و ظرفیت‌های کاربری این فناوری‌ها، چالشی اساسی در شکل‌گیری و توسعه شبکه‌های اجتماعی روستایی محسوب می‌شود. تأکید یکی از دهیاران بر اینکه "یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در استفاده از شبکه‌های اجتماعی در مناطق روستایی، عدم دسترسی به اینترنت و تلفن همراه با سرعت و کیفیت مناسب است"، بیانگر بُعد زیرساختی این چالش است. تحلیل‌ها نشان می‌دهد که غلبه بر این موانع مستلزم رویکردی یکپارچه و چندسطحی است که همزمان به توسعه زیرساخت‌های دیجیتال، ارتقای مهارت‌های دیجیتال و توانمندسازی کارآفرینان روستایی در تولید محتوای دیجیتال توجه داشته باشد. همان‌طور که یکی دیگر از دهیاران تأکید می‌کند: "برای موفقیت در شبکه‌سازی اجتماعی، تولید محتوای جذاب و مفید بسیار مهم است. روستاییان باید بتوانند محصولات خود را به بهترین شکل معرفی کنند." این یافته با مطالعات گائو و همکاران^۳ (۲۰۲۳) همسو است که نشان می‌دهد توانمندسازی دیجیتال از طریق یادگیری عمیق و کارآفرینی می‌تواند به توسعه پایدار صنعتی در مناطق روستایی منجر شود. این نتیجه‌گیری همچنین تأییدکننده تحلیل‌های خدکار^۴ (۲۰۲۴) در زمینه اهمیت سواد دیجیتال در توسعه کارآفرینی روستایی است که چارچوبی تحلیلی برای طراحی مداخلات هدفمند جهت توسعه شبکه‌های اجتماعی در فضای کارآفرینی روستایی فراهم می‌آورد.

۳.۱.۴. دسترسی به زیرساخت‌های دیجیتال

تحول دیجیتال در اکوسیستم کارآفرینی روستایی نمایانگر پارادایم جدیدی در توسعه اقتصادی-اجتماعی مناطق روستایی است. این تحول که در تقاطع ابعاد فضایی و اقتصادی کارآفرینی قرار دارد، صرفاً یک پیشرفت فناورانه نیست، بلکه بازتعریفی از ماهیت تعاملات اقتصادی و اجتماعی در جوامع روستایی محسوب می‌شود. زیرساخت‌های دیجیتال در این پارادایم جدید، نقش کاتالیزور را در فرآیند توسعه ایفا می‌کنند و به عنوان عامل جبران‌کننده محدودیت‌های فیزیکی و جغرافیایی عمل می‌نمایند. تحلیل عمیق مصاحبه‌های میدانی آشکار می‌سازد که زیرساخت‌های دیجیتال فراتر از نقش سنتی خود به عنوان ابزار ارتباطی، به مثابه پلتفرمی برای خلق ارزش و نوآوری عمل می‌کنند. چنانکه یکی از کارآفرینان حوزه گردشگری اظهار می‌دارد: "دسترسی به اینترنت پرسرعت و پایدار در روستاها، پل ارتباطی بین روستاییان و بازارهای جهانی است". این گزاره بیانگر تغییر پارادایمی است که در آن، محدودیت‌های جغرافیایی دیگر مانعی برای مشارکت در اقتصاد جهانی محسوب نمی‌شوند. به علاوه، این زیرساخت‌ها با فراهم آوردن امکان آموزش‌های آنلاین، به توسعه سرمایه انسانی در مناطق روستایی کمک می‌کنند. مطالعه پویایی‌های اکوسیستم کارآفرینی روستایی نشان می‌دهد که زیرساخت‌های دیجیتال نقش کلیدی در ظهور مدل‌های کسب‌وکار

1. Lave & Wenger

2. Liu et al.

3. Gao et al.

4. Khedkar

جدید و بازتعریف مشاغل سنتی ایفا می‌کنند. این تحول ساختاری، که در اظهارات مسئول اداره ترویج و آموزش جهاد کشاورزی منعکس شده، به ظهور مشاغل مانند تولید محتوا و طراحی وب‌سایت در مناطق روستایی منجر شده است. این تنوع بخشی به اقتصاد روستایی، نه تنها به پایداری جمعیتی این مناطق کمک می‌کند، بلکه زمینه را برای نوآوری‌های بیشتر و توسعه پایدار فراهم می‌سازد. با این حال، تحلیل عمیق چالش‌های موجود نشان می‌دهد که توسعه زیرساخت‌های دیجیتال در مناطق روستایی با موانع ساختاری پیچیده‌ای مواجه است. این موانع که در لایه‌های مختلف اقتصادی، فنی و جغرافیایی نمود می‌یابند، نیازمند رویکردی سیستمی برای حل و فصل هستند. کارآفرین و مسئول روابط عمومی سازمان نظام مهندسی کشاورزی به درستی به این پیچیدگی‌ها اشاره می‌کند و چالش‌های هزینه‌ای و جغرافیایی را برجسته می‌سازد. نهایتاً، یافته‌های این پژوهش بر ضرورت اتخاذ رویکردی مشارکتی در توسعه زیرساخت‌های دیجیتال تأکید دارد. این رویکرد مشارکتی، که مستلزم همکاری هدفمند بخش دولتی و خصوصی است، باید با درک عمیق نیازهای محلی و ظرفیت‌های بومی همراه باشد. چنانکه کارشناس بنیاد علوی تأکید می‌کند، "موفقیت این زیرساخت‌ها در گرو تولید محتوا و خدمات متناسب با نیازهای روستاییان است". این یافته‌ها نشان می‌دهد که توسعه زیرساخت‌های دیجیتال باید در چارچوب یک استراتژی جامع توسعه روستایی دیده شود که ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به طور همزمان مورد توجه قرار می‌دهد.

۲.۴. مقوله سرمایه اجتماعی: زیربنای تعاملات، اعتماد و انسجام در نظام کارآفرینی روستایی

سرمایه اجتماعی به مجموعه‌ای از شبکه‌ها و روابط اجتماعی در یک جامعه یا منطقه خاص اشاره دارد. این شبکه‌ها دسترسی کارآفرینان به منابع، اطلاعات و حمایت‌های ضروری را تسهیل می‌کنند که نقشی کلیدی در موفقیت و پایداری سرمایه‌گذاری‌های آنان ایفا می‌کند. در مناطق روستایی، به دلیل پیوندهای قوی و تعاملات نزدیک میان اعضای جامعه، سرمایه اجتماعی اهمیت بیشتری یافته و می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر پایداری کارآفرینی داشته باشد. همچنین، سرمایه اجتماعی بعد فضایی کارآفرینی را تقویت کرده و نقش ارتباطات محلی را در رشد اقتصادی و نوآوری در جوامع روستایی برجسته می‌سازد.

۱.۲.۴. مشارکت و انسجام اجتماعی

مشارکت و انسجام اجتماعی به مثابه متغیرهای ساختاری-فضایی در اکوسیستم کارآفرینی روستایی، مکانیسم‌های پیچیده‌ای را شکل می‌دهند که فراتر از روابط اجتماعی صرف است بلکه زیربنای نهادی توسعه اقتصادی مناطق روستایی را تشکیل می‌دهند. تحلیل نظام‌مند این مکانیسم‌ها نشان می‌دهد که فرآیندهای مشارکتی با تسهیل ادغام دانش بومی و تخصصی، سرمایه اجتماعی را به سرمایه اقتصادی تبدیل می‌کنند. همان‌طور که یکی از مربیان کسب و کارهای روستایی تأکید می‌کند: "شناسایی دقیق ظرفیت‌ها و فرصت‌های محلی با مشارکت فعال روستاییان، کلید آغاز فرآیندی است که در آن آموزش‌های کارآفرینی متناسب با فرهنگ و نیازهای خاص روستا ارائه می‌شود." این رویکرد مشارکتی که در ادبیات توسعه با مفهوم «توسعه اندوژن»^۱ و «توسعه مبتنی بر دارایی‌های محلی»^۲ همخوانی دارد، نقطه تلاقی رویکردهای بالا به پایین و پایین به بالا را شکل می‌دهد (گرین و هینز،^۲ ۲۰۱۶؛ منصوری و رائو،^۳ ۲۰۱۳). همچنین دیدگاه یکی از مدیران سابق محلی که معتقد است "مشارکت فعال روستاییان در تصمیم‌گیری‌ها و اجرای طرح‌های

۱. توسعه اندوژن بر مشارکت جوامع محلی، استفاده از دانش بومی و تقویت ظرفیت‌های درونی تأکید دارد.

توسعه‌ای، نیروی محرکه اصلی برای پیشرفت روستاها است،" با تئوری‌های حکمرانی مشارکتی همسویی دارد که بر نقش فرآیندهای جمعی تصمیم‌گیری در خلق ارزش عمومی تأکید می‌کنند (فانگ^۱، ۲۰۱۵) تحلیل فضایی این پویایی‌ها، آشکار می‌سازد که مشارکت، فراتر از یک فرآیند سیاسی، مکانیسمی برای بازتوزیع قدرت در فضای روستایی و دموکراتیزه کردن فرصت‌های اقتصادی محسوب می‌شود. نهادهایسازی انسجام اجتماعی از طریق ساختارهای رسمی مانند تعاونی‌ها و تشکلهای محلی، بُعد دیگری از پویایی‌های فضایی-اجتماعی در اکوسیستم کارآفرینی روستایی را آشکار می‌سازد. این نهادها، چنانکه کارآفرین حوزه پوشاک سنتی تبیین می‌کند: "تعاونی‌ها و تشکلهای محلی، نقش مهمی در تقویت مشارکت و انسجام اجتماعی در روستاها دارند. این تشکلهای ما به روستاییان امکان می‌دهند تا منابع خود را به اشتراک بگذارند، دانش و تجربه خود را تبادل کنند و قدرت چانه‌زنی خود را در برابر بازار افزایش دهند." تحلیل این کارکردها نشان می‌دهد که چنین ساختارهایی از طریق سازوکارهای متعددی از جمله تجمع منابع (اقتصاد مقیاس)، کاهش هزینه‌های مبادله (انتقال دانش) و تقویت موقعیت رقابتی (قدرت چانه‌زنی) به ارتقای بهره‌وری اقتصادی منجر می‌شوند. این یافته‌ها با چارچوب نظری اوستروم^۲ (۲۰۱۰) در مورد مدیریت منابع مشترک و تحلیل‌های وولکاک و نارایان^۳ (۲۰۰۰) در خصوص ارتباط سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی همخوانی دارد. تبیین نقش حیاتی مداخلات نهادی-دولتی در تقویت مشارکت و انسجام اجتماعی، بُعد سوم این تحلیل ساختاری-فضایی است. دیدگاه کارشناس جهاد کشاورزی که معتقد است: «دولت می‌تواند با ایجاد مکانیزم‌های مشارکت مردمی، حمایت از تشکلهای محلی، و برگزاری برنامه‌های آموزشی، به تقویت مشارکت و انسجام اجتماعی در روستاها کمک کند»، بیانگر ضرورت همکاری نهادی-محلی در خلق فضای توانمندساز برای کارآفرینی روستایی است. تحلیل این رابطه نهادی-محلی در چارچوب نظریه «همکاری دولت-جامعه» اوانز^۴ (۱۹۹۶) و مفهوم «خودسازماندهی نهادی» اوستروم (۲۰۰۵) نشان می‌دهد که کنش دولتی مؤثر، نه از طریق مداخله مستقیم، بلکه با ایجاد بسترهای نهادی مناسب برای خودسازماندهی اجتماعی-اقتصادی عمل می‌کند. این چارچوب تحلیلی، ضرورت رویکرد یکپارچه‌ای را آشکار می‌سازد که در آن، سطوح مختلف نهادی (از خرد تا کلان) در تعامل پویا با یکدیگر، فضایی حمایتی برای مشارکت و انسجام اجتماعی خلق می‌کنند. چنین فضایی، چنانکه یافته‌های تحلیلی نشان می‌دهد، زیربنای ضروری برای توسعه پایدار کارآفرینی روستایی محسوب می‌شود و می‌تواند از طریق مکانیسم‌های متعدد از جمله تسهیل جریان اطلاعات، کاهش هزینه‌های مبادله و افزایش ظرفیت جذب نوآوری، به خلق مزیت رقابتی برای کسب‌وکارهای روستایی منجر شود.

۲.۲.۴. اعتماد در شبکه‌های اجتماعی و اقتصادی

اعتماد به مثابه سازوکار ساختاری-نهادی در اکوسیستم کارآفرینی روستایی، فراتر از مفهومی روان‌شناختی، زیربنای روابط متقابل اقتصادی-اجتماعی را شکل می‌دهد و به‌عنوان روان‌مایه تعاملات در فضای روستایی عمل می‌کند. تحلیل‌های نظری فوکویاما^۵ (۲۰۰۱) و رومرو^۶ (۲۰۰۳) نشان می‌دهد که اعتماد، واجد ارزش کارکردی دوگانه است: از یک‌سو، هزینه‌های مبادله را کاهش می‌دهد و از سوی دیگر، امکان کنش جمعی را تسهیل می‌نماید. این کارکردهای دوگانه، به‌ویژه در بافت روستایی که روابط چهره‌به‌چهره در آن غلبه دارد، اهمیتی مضاعف می‌یابد. چنانکه یکی از

1. Fung

2. Ostrom

3. Woolcock & Narayan

4. Evans

5. Fukuyama

6. Romero

مربیان کسب و کار روستایی تأکید می‌کند: "در روستاها، وجود اعتماد بین روستاییان به آن‌ها اجازه می‌دهد تا با هم همکاری کنند، منابع خود را به اشتراک بگذارند و به صورت جمعی به بازارهای جدید دسترسی پیدا کنند." تحلیل سطوح متعدد اعتماد در فضای روستایی، آشکار می‌سازد که این مفهوم در سه حوزه متمایز اما مرتبط با یکدیگر عمل می‌کند: اعتماد درون‌روستایی (پیوندهای افقی میان اعضای اجتماع محلی)، اعتماد بین‌نهادی (روابط عمودی بین جامعه محلی و نهادهای فرامحلی) و اعتماد بازار (روابط مبادله‌ای در فضای اقتصادی). این سطح‌بندی تحلیلی، که در چارچوب نظری وولکاک^۱ (۲۰۰۱) با مفاهیم سرمایه اجتماعی درون‌گروهی، برون‌گروهی و ارتباطی تبیین می‌شود، به درک پیچیدگی‌های فضایی اعتماد در محیط روستایی کمک می‌کند. اظهارات یکی از کارآفرینان حوزه پوشاک که می‌گوید: "زمانی که روستاییان به یکدیگر و به نهادهای دولتی و سرمایه‌گذاران خارج از روستا اعتماد داشته باشند و بالعکس، تمایل بیشتری برای سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های اقتصادی جدید از هر دو طرف خواهیم دید"، تعامل پویای این سطوح را نشان می‌دهد و همسو با مطالعات اوزی و لنکستر^۲ (۲۰۰۳) بر نقش حیاتی اعتماد در کاهش ریسک‌های سرمایه‌گذاری تأکید می‌کند. شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان بسترهای نهادی اعتمادسازی، مکانیسم‌های ساختاری پیچیده‌ای را شکل می‌دهند که جریان اطلاعات، تجربیات و هنجارها را تسهیل می‌کنند. تحلیل رابطه دیالکتیکی بین اعتماد و شبکه‌سازی نشان می‌دهد که این دو مفهوم در یک چرخه تقویت‌کننده متقابل عمل می‌کنند: اعتماد، پیش‌نیاز شکل‌گیری شبکه‌هاست و همزمان، پیامد کارکرد موفق این شبکه‌ها محسوب می‌شود. کارشناس جهاد کشاورزی این رابطه متقابل را چنین تبیین می‌کند: "شبکه‌های اجتماعی با فراهم کردن بستری برای ارتباط و تعامل بین روستاییان، به تقویت اعتماد بین آن‌ها کمک می‌کنند." این بینش با چارچوب نظری گرانووتر در مورد حک‌شدگی اقتصاد در روابط اجتماعی همخوانی دارد و نشان می‌دهد که کارکردهای اقتصادی در بستر روابط اجتماعی شکل می‌گیرند و به‌واسطه آن‌ها تسهیل می‌شوند (کوچلر^۳، ۲۰۱۹). مطالعات جک و اندرسون^۴ (۲۰۰۲) در زمینه کارآفرینی روستایی نشان می‌دهد که میزان حک‌شدگی کارآفرینان در شبکه‌های اجتماعی محلی، پیش‌بینی‌کننده قوی موفقیت آن‌ها در دسترسی به منابع، مدیریت ریسک و بهره‌برداری از فرصت‌های بازار است. تحلیل نقش نهادهای دولتی در شکل‌گیری اعتماد، بُعد دیگری از این پویایی‌های ساختاری را آشکار می‌سازد. چنانکه یکی از مربیان کسب و کارهای روستایی تأکید می‌کند: "نهادهای دولتی باید با اجرای سیاست‌های شفاف و عادلانه، حمایت از تولیدکنندگان روستایی و ایجاد بستر مناسب برای فعالیت‌های اقتصادی، به تقویت اعتماد در جوامع روستایی کمک کنند." این دیدگاه با چارچوب نظری اوستروم (۲۰۰۵) در مورد اهمیت نهادهای رسمی در شکل‌دهی به قواعد بازی و ساختارهای انگیزشی همسویی دارد و نشان می‌دهد که کیفیت نهادی، تعیین‌کننده کیفیت تعاملات اقتصادی-اجتماعی است. راهکارهای عملی برای تقویت اعتماد در فضای کارآفرینی روستایی، ماهیتی چندبعدی و سیستماتیک دارند. تجزیه و تحلیل این راهکارها در چارچوب دانش انباشته شده در حوزه توسعه نهادی و سرمایه اجتماعی، نشان می‌دهد که اعتمادسازی فرآیندی تدریجی و چندسطحی است که مستلزم مداخلات هماهنگ در حوزه‌های مختلف است. عضو شورای روستایی با درک این پیچیدگی، راهکارهای متنوعی را پیشنهاد می‌کند: "برای تقویت اعتماد در جوامع روستایی، می‌توان از روش‌هایی مانند برگزاری جلسات عمومی، ایجاد کانال‌های ارتباطی شفاف، حمایت از تعاونی‌ها و تشکل‌های محلی و اجرای طرح‌های

1. Woolcock
2. Uzzi & Lancaster
3. Kuchler
4. Jack & Anderson

توسعه‌ای با مشارکت روستاییان استفاده کرد." این مجموعه راهکارها که از سطح خرد (جلسات عمومی) تا سطح کلان (حمایت نهادی از تشکلهای) را دربرمی‌گیرد، با مطالعات اوستروم (۲۰۰۹) در مورد «طراحی نهادی چندمرکزی» همسویی دارد. این رویکرد طراحی نهادی، که بر ضرورت تعامل سطوح مختلف تصمیم‌گیری و اقدام جمعی تأکید می‌کند، چارچوبی مفهومی برای اعتمادسازی نظام‌مند فراهم می‌آورد (پوتیت^۱، ۲۰۱۶). مطالعات وولکاک (۲۰۰۱) نشان می‌دهد که اعتماد در فضای روستایی، ماهیتی پویا و تکاملی دارد و از طریق تجربیات موفق همکاری، بازخوردهای مثبت و یادگیری اجتماعی تقویت می‌شود. این یافته‌ها، ضرورت رویکردی فرآیندمحور به اعتمادسازی را آشکار می‌سازد که در آن، موفقیت‌های کوچک و سریع، زمینه‌ساز اعتماد برای همکاری‌های بزرگ‌تر و پیچیده‌تر می‌شوند. در مجموع، تحلیل چندسطحی اعتماد در فضای کارآفرینی روستایی نشان می‌دهد که این مفهوم، فراتر از ویژگی فردی یا گروهی، نوعی دارایی جمعی و محصول تعاملات نهادی-اجتماعی است که نیازمند سرمایه‌گذاری آگاهانه و سیستماتیک برای تقویت و پایداری است.

۳.۴. مقوله جریان منابع و اطلاعات: پویایی‌های فضایی-اجتماعی در اکوسیستم کارآفرینی روستایی

جریان منابع و اطلاعات به‌عنوان سازوکاری چندبعدی، بستری است که روابط فضایی در کارآفرینی روستایی از طریق آن تجسم و عملیاتی می‌شود. این پدیده فضایی-زمانی به‌صورت نظامی پیچیده و دوسویه از مبادلات نمود می‌یابد که از مدل‌های مرسوم مرکز-پیرامون در تعاملات شهری-روستایی فراتر می‌رود. ماهیت گردشی این جریان‌ها شامل: سرمایه مالی، منابع فیزیکی، دارایی‌های دانشی و محتوای اطلاعاتی عامل تعیین‌کننده‌ای در پیکربندی فضایی و مسیر تکاملی اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی محسوب می‌شود. داده‌های تجربی آشکار می‌سازد که محرک‌های برون‌زا نقشی کاتالیزوری در آغاز توسعه کارآفرینی در بسترهای روستایی ایفا می‌کنند. همان‌گونه که یکی از مریبان کسب‌وکارهای روستایی بیان می‌دارد: "عامل محرک برای شروع و توسعه کارآفرینی روستایی باید محرکی خارج از جامعه محلی باشد مانند انتقال و جریان دانش، تجربیات و اطلاعات حوزه کارآفرینی به جامعه روستایی". این مشاهده با مفهوم‌سازی بتلت و همکاران^۲ (۲۰۰۴) از «همه‌محلی و مجراهای جهانی» همخوانی دارد، که در آن توسعه کارآفرینی روستایی نه تنها مستلزم منابع درون‌زا، بلکه نیازمند اتصال راهبردی به مخازن دانش و شبکه‌های منابع فرامحلی است. شناسایی محرک‌های خارجی به‌عنوان کاتالیزورهای اصلی، مدل‌های سنتی توسعه درون‌زا را به چالش می‌کشد و درک پیچیده‌تری از عاملیت کارآفرینانه روستایی را پیشنهاد می‌دهد که در تلاقی ظرفیت‌های محلی و پیوندهای فرامحلی ظهور می‌یابد. همچنین تحلیل فضایی جریان منابع مالی آشکار می‌سازد که این جریان‌ها صرفاً عناصری تراکنشی نیستند، بلکه سازوکارهایی تحول‌آفرین هستند که به‌طور بنیادین روابط قدرت و ساختارهای فرصت را در فضاهای روستایی بازپیکربندی می‌کنند. دسترسی به سرمایه مالی شامل تسهیلات اعتباری نهادی و سرمایه‌گذاری خصوصی به‌مثابه امتیازی فضایی عمل می‌کند که به‌طور متفاوتی بر امکان‌های کارآفرینانه تأثیر می‌گذارد. توزیع فضایی نامتوازن این منابع آنچه را که هاروی^۳ (۲۰۰۶) «توسعه جغرافیایی ناهموار» می‌نامد ایجاد می‌کند، که در آن فرصت‌های کارآفرینانه به‌صورت فضایی تعبیه و به‌طور نابرابر قابل دسترسی می‌شوند. بُعد اطلاعاتی این جریان‌ها، اهمیت ویژه‌ای در کاهش عدم قطعیت کارآفرینانه و بهینه‌سازی فرایندهای تصمیم‌گیری دارد. همان‌گونه که یکی از کارشناسان جهاد کشاورزی بیان می‌کند: "جریان اطلاعات به روز و دقیق در مورد بازار، فناوری‌ها، سیاست‌ها و سایر عوامل مرتبط با

1. Poteete

2. Bathelt et al.

3. Harvey

کسب و کار، به روستاییان کمک می‌کند تا تصمیمات آگاهانه‌تری اتخاذ کنند و ریسک‌های خود را کاهش دهند". این مشاهده منعکس‌کننده مفهوم‌سازی استورپر و ونابلز^۱ (۲۰۰۴) است که از اطلاعات به‌عنوان منبعی با چسبندگی فضایی یاد می‌کنند و معتقدند برای انتقال مؤثر به کانال‌ها و شبکه‌های خاصی نیاز است. در همین راستا زیرساخت‌های دیجیتال به‌عنوان متعادل‌کننده‌ای فضایی ظهور می‌کنند که محدودیت‌های جغرافیایی سستی را از طریق اتصال مجازی بازپیکربندی می‌کنند. فناوری اطلاعات و ارتباطات صرفاً به‌عنوان ابزارهایی فنی عمل نمی‌کنند، بلکه واسطه‌های فضایی هستند که فاصله را فشرده و دسترسی‌پذیری را بازسازی می‌کنند. یکی از کارآفرینان حوزه گردشگری اینگونه این مسئله را می‌بیند که "فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌تواند به عنوان ابزاری قدرتمند برای بهبود دسترسی به منابع و اطلاعات در روستاها مورد استفاده قرار گیرد". این دیدگاه با مفهوم‌سازی کاستلز از «فضای جریان‌ها» همخوانی دارد که در آن، شبکه‌های دیجیتال منطق‌های فضایی جدیدی ایجاد می‌کنند که از مرزهای سنتی سرزمینی فراتر می‌روند (اولیویه^۲، ۲۰۱۳). شواهد تجربی نشان می‌دهد که فناوری‌های دیجیتال به‌عنوان مختل‌کننده‌های فضایی عمل می‌کنند که به‌طور بالقوه دسترسی به بازارها و شبکه‌های دانش را دموکراتیزه می‌کنند، اگرچه این پتانسیل همچنان به توسعه منصفانه زیرساخت‌های دیجیتال و ارتقای سواد دیجیتال وابسته است. علاوه بر آنچه شرح داده شد، نهادهای واسطه نیز جایگاهی حیاتی در معماری فضایی جریان‌های منابع و اطلاعات دارند. این نهادها شامل تعاونی‌ها و تشکلهای محلی به‌عنوان گره‌های نهادی عمل می‌کنند که بین کارآفرینان روستایی در سطح خرد و تأمین‌کنندگان منابع در سطح کلان میانجی‌گری می‌کنند. همان‌گونه که مدیر جهاد کشاورزی تأکید می‌کند: "تعاونی‌ها و تشکلهای محلی می‌توانند به عنوان واسطه‌ای بین روستاییان و نهادهای دولتی و خصوصی عمل کنند و به تسهیل جریان منابع و اطلاعات کمک کنند". این مشاهده با مفهوم‌سازی وولکاک (۲۰۰۱) از «سرمایه اجتماعی پیوندی» همخوانی دارد که کنشگران را در سطوح مختلف سلسله مراتب اجتماعی و قدرت نهادی به هم متصل می‌کند. این سازمان‌های واسطه به‌عنوان پل‌های فضایی مهمی عمل می‌کنند که شکاف‌های مقیاسی بین کارآفرینان محلی و منابع فرامحلی را پوشش می‌دهند و بدین ترتیب محدودیت‌های توپوگرافیکی را که به‌طور تاریخی کارآفرینی روستایی را مشخص کرده‌اند، بازپیکربندی می‌کنند. یافته‌های تجربی نشان می‌دهد که جریان مؤثر منابع و اطلاعات مستلزم سیستم‌های حکمرانی هماهنگ چندذیفعی است که هم با یکپارچگی عمودی (در سراسر سلسله مراتب نهادی) و هم با هماهنگی افقی (در سراسر مرزهای بخشی) مشخص می‌شوند. ماهیت یکپارچه چنین سیستم‌هایی منعکس‌کننده مفهوم‌سازی جسوپ^۳ (۲۰۱۵) از حکمرانی به‌عنوان پدیده‌ای رابطه‌ای است که از دوگانگی‌های مرسوم عمومی-خصوصی فراتر می‌رود. این معماری حکمرانی باید همزمان دسترسی به منابع مالی و اطلاعاتی را تسهیل کند و سازوکارهای مشارکتی ایجاد نماید که جوامع روستایی را به‌عنوان عاملان فعال و نه گیرندگان منفعل در فرآیندهای توسعه توانمند سازد. پیامدهای این تحلیل برای نظریه کارآفرینی روستایی قابل توجه است: جریان‌های منابع و اطلاعات نباید صرفاً به‌عنوان فرآیندهایی فنی یا اقتصادی مفهوم‌سازی شوند، بلکه باید به‌مثابه پدیده‌هایی اجتماعی-فضایی در نظر گرفته شوند که به‌طور بنیادین هندسه‌های قدرت، ساختارهای فرصت و پتانسیل‌های عاملیت را در فضاها و روستایی باز شکل می‌دهند. اکوسیستم‌های موفق کارآفرینی روستایی نیازمند راهبردهای فضایی آگاهانه‌ای هستند که نابرابری‌های زیرساختی را مورد توجه قرار داده، فاصله‌های

1. Storper & Venables

2. Olivier

3. Jessop

نهادهی را پر کرده و کانال‌های چندجهتی برای گردش منابع و دانش بین جوامع روستایی و شبکه‌های اقتصادی گسترده‌تر ایجاد نمایند.

۴.۴. مقوله تحرک نیروی کار، کالا و خدمات: تحلیل دیالکتیک فضایی در توسعه کارآفرینی روستایی

تحرک نیروی کار، کالا و خدمات در فضای روستایی-شهری، مکانیسمی ساختاری-فضایی است که بر سیر تکاملی اکوسیستم کارآفرینی روستایی تأثیری عمیق می‌گذارد. این پدیده چندوجهی، که در ادبیات توسعه فضایی با مفاهیمی چون «جریان‌های فضایی» (کاستلز، ۲۰۰۹) و «پویایی‌های سرزمینی» (بارکا و همکاران^۱، ۲۰۱۲) فهم‌سازی می‌شود، دیالکتیکی پیچیده از فرصت‌ها و چالش‌ها را شکل می‌دهد. تحلیل انتقادی این دیالکتیک فضایی آشکار می‌سازد که تحرک نیروی کار در بستر روستایی-شهری، پارادوکسی دوسویه را پدید می‌آورد که یکی از کارآفرینان روستایی آن را چنین توصیف می‌کند: «مهاجرت روستایی به سمت شهرها، می‌تواند به خالی شدن روستاها از نیروی کار جوان و فعال و کاهش تولید محصولات کشاورزی منجر شود.» این پیامد منفی که در ادبیات توسعه با مفهوم «فرار مغزها» شناخته می‌شود، نشان‌دهنده شکل‌گیری چرخه‌های معیوب در پویایی‌های فضایی است. در نقطه مقابل، همان کارآفرین بر امکان تبدیل تحرک به فرصتی راهبردی تأکید می‌کند: «انتقال دانش و فناوری به روستاها کمک کند و به ایجاد کسب‌وکارهای نوآورانه در این مناطق منجر شود.» این دیدگاه دوم با مفهوم «چرخش مغزها» (ساکسنیان^۲، ۲۰۰۸) و «انتقال معکوس فناوری» (نارولا و میشل^۳، ۲۰۱۰) همسویی دارد و نشان می‌دهد که چگونه الگوهای تحرک می‌توانند به شکل‌گیری پیوندهای دانشی-تکنولوژیک بین فضاها شهری و روستایی منجر شوند. تحلیل پاسخگو به این پیچیدگی فضایی، ضرورت طراحی سازوکارهای نهادی برای مدیریت الگوهای تحرک به سمت چرخش بهینه سرمایه انسانی، فیزیکی و دانشی را آشکار می‌سازد. موانع ساختاری تحرک کالا و خدمات در فضای روستایی، لایه‌ای دیگر از پیچیدگی‌های پویایی‌های فضایی-اقتصادی را نمایان می‌کند. تحلیل این موانع در چارچوب اقتصاد نهادی جدید، آشکار می‌سازد که هزینه‌های مبادله در فضای روستایی به دلیل نارسایی‌های زیرساختی، اطلاعاتی و نهادی، به طور قابل توجهی افزایش می‌یابد. کارآفرین فعال در حوزه گلخانه این موانع را با دقت تشریح می‌کند: «یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در این زمینه، نبود زیرساخت‌های مناسب، هزینه بالای حمل و نقل و نبود اطلاعات کافی در مورد بازارهای هدف است.» این موانع که در ادبیات توسعه فضایی با مفاهیمی چون «اصطکاک فاصله» (اندرسون و ون‌وین‌کوپ^۴، ۲۰۰۴) و «ناپیوستگی‌های فضایی» (شومان^۵، ۲۰۱۳) مفهوم‌سازی می‌شوند، به شکل‌گیری «شکاف فضایی» منجر می‌شوند که در آن، فرصت‌های اقتصادی به طور نامتوازن در فضا توزیع می‌شوند. این موانع ساختاری نه تنها بر هزینه‌های مبادله تأثیر می‌گذارند، بلکه با محدود کردن گستره فرصت‌های قابل شناسایی و بهره‌برداری، بر خود فرآیند کارآفرینی نیز اثر می‌گذارند. این تحلیل ساختاری نشان می‌دهد که موانع تحرک کالا و خدمات، صرفاً چالش‌هایی لجستیکی نیستند، بلکه محدودیت‌های بنیادین در زیست‌بوم کارآفرینی روستایی محسوب می‌شوند. رویکرد خوشه‌سازی به عنوان راهبردی ساختاری-فضایی برای غلبه بر محدودیت‌های تحرک، پارادایم نوینی در توسعه کارآفرینی روستایی ارائه می‌دهد. این رویکرد که ریشه در مفهوم‌سازی پورتر^۶ (۱۹۹۸) از خوشه‌های صنعتی و تئوری

1. Barca et al.

2. Saxenian

3. Narula & Michel

4. Anderson & van Wincoop

5. Schumann

6. Porter

مزیت رقابتی دارد، با بازتعریف در بستر روستایی، مکانیسمی چندکارکردی برای بهینه‌سازی پویایی‌های فضایی ایجاد می‌کند (پورتر، ۱۹۸۸). چنانکه مسئول روابط عمومی سازمان نظام مهندسی کشاورزی تبیین می‌کند: "ایجاد خوشه‌های صنعتی روستایی، به معنای تجمع واحدهای تولیدی مرتبط با هم در یک منطقه جغرافیایی، می‌تواند به افزایش بهره‌وری، کاهش هزینه‌های تولید و بهبود کیفیت محصولات و تحرک اطلاعات و نیروی کار ماهر کمک کند." تحلیل این راهبرد در چارچوب اقتصاد تجمع (کروگمن^۱، ۱۹۹۱) و نظریه‌های یادگیری منطقه‌ای (لوندوال و جانسون^۲، ۱۹۹۴) نشان می‌دهد که خوشه‌سازی از طریق سه مکانیسم اصلی عمل می‌کند: ایجاد صرفه‌های خارجی مارشالی (مانند استخراج نیروی کار ماهر و تأمین‌کنندگان تخصصی)، کاهش هزینه‌های معاملاتی از طریق نزدیکی فضایی، و تسهیل سرریز دانش و نوآوری. مطالعات آشیم و همکاران^۳ (۲۰۱۵) نشان می‌دهد که خوشه‌های روستایی موفق، با ایجاد «مناطق ویژه نوآوری»، به مکان‌هایی برای تجمع سرمایه انسانی، مالی و دانشی تبدیل می‌شوند و می‌توانند الگوهای مهاجرت را معکوس کنند. این تحلیل نظام‌مند آشکار می‌سازد که مدیریت بهینه تحرک نیروی کار، کالا و خدمات در فضای روستایی-شهری، مستلزم رویکردی یکپارچه و چندسطحی است که در آن، خط‌مشی‌های مبتنی بر مکان (به جای رویکردهای فراگیر) با توجه به ظرفیت‌های نهادی، زیرساختی و انسانی هر منطقه طراحی می‌شوند. این رویکرد که با مفهوم «تخصصی‌سازی هوشمند» (فورای^۴، ۲۰۲۳) در ادبیات توسعه منطقه‌ای همخوانی دارد، به ایجاد همزمان تنوع و تخصص در اقتصاد روستایی کمک می‌کند و پایه‌های تاب‌آوری فضایی در برابر شوک‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را فراهم می‌آورد.

۵.۴. مقوله رقابت در بازار: کاتالیزور فضایی در تحرک و نوآوری کارآفرینی روستایی

رقابت در بازار به‌عنوان مکانیسم ساختاری-کارکردی در اکوسیستم کارآفرینی روستایی، پدیده‌ای چندبعدی است که ماهیتی دوگانه در فرآیند توسعه اقتصادی-فضایی دارد. تحلیل‌های نظری آدرتش و همکاران^۵ (۲۰۰۶) آشکار می‌سازد که این مکانیسم از طریق تأثیرگذاری بر متغیرهای کلیدی چون قیمت‌گذاری، سهم بازار و تخصیص منابع، همزمان می‌تواند هم به‌عنوان محرک نوآوری و هم به‌مثابه مانع ساختاری در مسیر توسعه کارآفرینی عمل کند. شواهد میدانی این دوگانگی را تأیید می‌کند، چنانکه یکی از کارشناسان جهاد کشاورزی تبیین می‌کند: "رقابت، موتور محرک نوآوری است. وقتی کسب‌وکارها با هم رقابت می‌کنند، مجبور می‌شوند به دنبال راه‌های جدید و خلاقانه برای جذب مشتری باشند." این دیدگاه با نظریه تخریب خلاق شومپیتر^۶ (۲۰۱۳) و یافته‌های پورتر (۱۹۹۰) در مورد نقش رقابت در تحریک نوآوری همسویی دارد. تحلیل فضایی ماهیت رقابت در محیط‌های روستایی نشان می‌دهد که این پدیده در بستر روستایی، ویژگی‌های منحصربه‌فردی را بروز می‌دهد که متمایز از الگوهای شهری است. پژوهش‌های تراوت و ریوکی^۷ (۲۰۰۸) تفاوت‌های ساختاری بازارهای روستایی و شهری از منظر حجم تقاضا، تنوع رقبا، پویایی‌های قیمت‌گذاری و الگوهای مصرف تأکید دارند. این تفاوت‌ها به‌همراه محدودیت‌های فضایی، ایجاب می‌کند که راهبردهای رقابتی کارآفرینان روستایی، رویکردی متمایز و چندبعدی داشته باشند. مربی کسب و کارهای روستایی این نکته راهبردی را چنین تبیین می‌کند: "کسب‌وکارهای روستایی اگر آموزش ببینند که می‌توانند با تمرکز بر ارزش

1. Krugman
2. Lundvall & Johnson
3. Asheim et al.
4. Foray
5. Audretsch et al.
6. Schumpeter
7. Trout & Rivkin

افزوده محصولات و خدمات خود، و با ایجاد برند قوی و ارائه خدمات پس از فروش و ایجاد یک تجربه منحصر به فرد برای مشتری از رقبای به خصوص رقبای شهری متمایز شوند.^۱ تحلیل این رویکرد در چارچوب تئوری ارزش مشتری-محور هالبروک^۱ (۲۰۰۶) و استراتژی تمایزسازی تریسی و ویرسما^۲ (۱۹۹۷) نشان می‌دهد که کارآفرینان روستایی می‌توانند با تأکید بر ابعاد کیفی و تجربی محصولات و خدمات خود، از محدودیت‌های فیزیکی و مقیاسی فراتر رفته و مزیت رقابتی پایدار ایجاد کنند. مفهوم «رقابت همکارانه» چارچوبی نوین برای درک دیالکتیک رقابت و همکاری در فضای کارآفرینی روستایی ارائه می‌دهد. این چارچوب مفهومی، که از تلفیق همزمان رقابت و همکاری شکل گرفته، رویکردی بینابینی برای بهره‌گیری همزمان از مزایای هر دو پارادایم فراهم می‌آورد (نالباف و براندنبورگر^۳، ۱۹۹۷). کارشناس بنیاد علوی در تبیین این رویکرد دوگانه چنین اظهار می‌دارد: «در محیط‌های روستایی، رقابت باید به گونه‌ای مدیریت شود که به همکاری و هم‌افزایی بین کارآفرینان نیز منجر شود. ایجاد شبکه‌های همکاری و تعاونی‌ها می‌تواند به تقویت توان رقابتی کسب‌وکارهای روستایی و ایجاد مزیت‌های رقابتی جمعی کمک کند.» این دیدگاه با مطالعات پراجاپاتی^۴ (۲۰۱۸) در مورد شبکه‌های همکاری رقابتی همخوانی دارد و بر ضرورت رویکردی متوازن بین رقابت و همکاری در محیط‌های روستایی تأکید می‌کند. مطالعات تطبیقی نشان می‌دهد که الگوهای موفق توسعه کارآفرینی روستایی در نقاط مختلف جهان، اغلب بر پایه ایجاد خوشه‌های همکاری-رقابتی شکل گرفته‌اند که در آن‌ها، کسب‌وکارهای خرد روستایی با حفظ هویت فردی خود، در فعالیت‌های جمعی مانند بازاریابی، تأمین مواد اولیه، توسعه فناوری و دسترسی به منابع مالی مشارکت می‌کنند. این الگوی ترکیبی با کاهش همزمان هزینه‌های مبادله و هزینه‌های تولید، به افزایش رقابت‌پذیری جمعی منجر می‌شود. نهادسازی برای مدیریت بهینه فضای رقابتی روستایی، لایه سوم تحلیل ساختاری-فضایی رقابت در اکوسیستم کارآفرینی روستایی را تشکیل می‌دهد. الگوی نظری استیگلitz و گرینوالد^۵ (۲۰۱۵) در زمینه «اقتصاد یادگیرنده» و تئوری‌های نهادی آکموگلو و رابینسون^۶ (۲۰۱۲) چارچوبی مفهومی برای تبیین نقش نهادها در شکل‌دهی به محیط‌های رقابتی فراهم می‌آورند. این چارچوب نظری، اهمیت طراحی نهادی هوشمندانه را برای ایجاد توازن بهینه بین نیروهای رقابتی و همکارانه آشکار می‌سازد. تحلیل یافته‌های میدانی نشان می‌دهد که نقش‌آفرینی نهادهای دولتی، آموزشی و تشکلی محلی در شکل‌دهی به محیط رقابتی سالم و پویا در فضای روستایی، مستلزم رویکردی یکپارچه و هماهنگ است. مک‌کیور و همکاران^۷ (۲۰۱۵) در مطالعات خود بر نقش تسهیل‌گری این نهادها در ایجاد ظرفیت‌های رقابتی تأکید می‌کنند و نشان می‌دهند که موفقیت در این زمینه مستلزم سه اقدام کلیدی است: ۱) توسعه قابلیت‌های رقابتی کارآفرینان از طریق آموزش و مشاوره، ۲) تقویت همکاری‌های بین‌سازمانی با ایجاد پلتفرم‌های مشترک، و ۳) ایجاد مزیت‌های رقابتی پایدار با بهره‌گیری از دارایی‌های منحصر به فرد محلی. این رویکرد یکپارچه، که با مفهوم «مزیت رقابتی مبتنی بر مکان» استم^۸ (۲۰۱۵) همخوانی دارد، زمینه‌ساز خلق فضای رقابتی سالم و پویا در محیط کارآفرینی روستایی می‌شود که در آن، رقابت نه به عنوان تهدید، بلکه به مثابه محرکی برای نوآوری و توسعه پایدار عمل می‌کند. در نهایت، دستیابی به این هدف مستلزم طراحی سیاست‌های

1. Holbrook

2. Treacy & Wiersema

3. Nalebuff & Brandenburger

4. Prajapati

5. Stiglitz & Greenwald

6. Acemoglu & Robinson

7. McKeever et al.

فضایی-اقتصادی هوشمند است که متناسب با ویژگی‌های خاص هر بستر روستایی، رقابت را به‌عنوان فرآیندی تکاملی در مسیر توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی هدایت کند.

۶.۴. مقوله پیوند شهر و روستا: چارچوبی چندبعدی برای توسعه کارآفرینی روستایی

پیوند شهر و روستا به‌عنوان یک مکانیسم فضایی-اقتصادی چندلایه، نقشی محوری در شکل‌دهی و پویایی اکوسیستم کارآفرینی روستایی ایفا می‌کند. این پیوند در بستر زیرساخت‌های فیزیکی، مانند راه‌ها و حمل‌ونقل، و زیرساخت‌های دیجیتال، نظیر اینترنت و ارتباطات هوشمند، شکل گرفته و به تبادل منابع، سرمایه، اطلاعات و دانش میان دو فضای مکمل شهر و روستا منجر می‌شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که موفقیت کارآفرینی در مناطق روستایی به‌شدت وابسته به کیفیت و عمق این تعاملات فضایی است؛ موضوعی که با تأکید بر نقش «فضاهای رابط» در نظریه سیستم‌های منطقه‌ای نوآوری^۱ (۲۰۰۱) و مطالعات جک و اندرسون (۲۰۰۲) نیز تطابق دارد. معاون اداری مالی جهاد کشاورزی این پیوند را با استعاره‌ای گویا توصیف می‌کند: «پیوند شهر و روستا در کارآفرینی روستایی، مانند ریشه و شاخه یک درخت است». این بیان استعاری، به‌خوبی نقش تغذیه متقابل دو فضا را نشان می‌دهد که با رویکرد «اکوسیستم توسعه کارآفرینی» همخوانی دارد که در مدل استم (۲۰۱۵) نیز برجسته شده است. تحلیل کارکردی این پیوند، ابعاد چندگانه آن را نمایان می‌سازد. در بُعد اقتصادی، شهرها به‌عنوان بازارهای مصرف و کانون‌های فناوری و سرمایه‌گذاری عمل می‌کنند، در حالی که روستاها منابع تولیدی، مواد اولیه و نیروی کار را فراهم می‌آورند. این رابطه متقابل، چنان‌که در مصاحبه‌ها منعکس شده، می‌تواند به تعادل اقتصادی-اجتماعی بین مناطق شهری و روستایی بینجامد. این یافته با نتایج پژوهش کریستینسن و تودو^۲ (۲۰۱۴) که بر لزوم پیوند عملکردی شهر و روستا برای توسعه پایدار تأکید دارد، همخوان است. یکی از مسئولین به اهمیت زیرساختی این پیوند اشاره می‌کند: «جهت تقویت پیوند شهر و روستا در حوزه کارآفرینی، باید به زیرساخت‌های ارتباطی و حمل‌ونقل بین این دو بخش توجه ویژه شود». این بیان با یافته‌های پژوهش حاضر در خصوص اهمیت زیرساخت‌های هم‌پیوند در شکل‌گیری جریان پایدار منابع و اطلاعات مطابقت دارد و با تأکید نظری مطالعات آشیم و کوئن^۳ (۲۰۰۶) بر الزامات زیرساختی برای نوآوری در مناطق پیرامونی نیز هماهنگ است. در تحلیل کیفی داده‌ها، شکاف بین نیازهای بازار شهری و محصولات روستایی یکی از چالش‌های مهم برشمرده شده است. یکی از مربیان کسب‌وکارهای روستایی می‌گوید: «عدم تناسب بین نیازهای بازار شهری و محصولات روستایی». این شکاف کیفیتی و استاندارد، نشانه‌ای از ضعف در هم‌ترازی زنجیره ارزش بین دو فضا است. یافته‌های پژوهش حاضر در این زمینه با مطالعه ریردون و بردگوئه^۴ (۲۰۰۶) درباره ناهماهنگی در زنجیره ارزش کشاورزی در مناطق در حال توسعه هم‌راستا است. به همین دلیل، تقویت این پیوند نیازمند برنامه‌های توانمندسازی، بهبود کیفیت تولیدات، و ارتقای استانداردهای بسته‌بندی و بازاریابی است. پیشنهادهایی نظیر ایجاد مراکز فرآوری در مبدأ روستایی، می‌تواند ضمن افزایش ارزش افزوده، پیوند فضایی و اقتصادی را عمیق‌تر کند. در سطح سیاست‌گذاری فضایی، ضرورت مدیریت یکپارچه شهری-روستایی به‌عنوان یک رویکرد بنیادین مطرح شده است. یکی از کارکنان جهاد کشاورزی بیان می‌کند: «مدیریت یکپارچه مناطق روستایی و شهری، کلید اصلی ایجاد پیوند مؤثر بین این دو بخش است». این دیدگاه با رهیافت‌های نوین در سیاست‌گذاری منطقه‌ای در سطح بین‌الملل مانند چارچوب OECD

1. Cooke

2. Christiaensen & Todo.

3. Coenen

4. Reardon & Berdegue

برای توسعه منطقه‌ای هم‌راستا بوده و بیانگر آن است که توسعه کارآفرینی فضایی بدون نگاهی کل‌نگر به ساختار نهادی ممکن نیست. همچنین، تجربه مناطق موفق در ادغام سیاست‌های شهری و روستایی (مانند پروژه‌های EU-LEADER) گواهی بر ضرورت این رویکرد در ایران نیز می‌باشد. در مجموع، یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که تقویت پیوند شهر و روستا مستلزم رویکردی سیستماتیک و چندبعدی است که به‌طور هم‌زمان به توسعه زیرساخت‌ها، ارتقای کیفیت محصولات، توانمندسازی نیروی انسانی و بازآرایی سیاست‌های فضایی توجه داشته باشد. پیوند شهر و روستا به‌عنوان یک مکانیسم فضایی-اقتصادی پیچیده، جریان‌های متقابل منابع، دانش و سرمایه را میان فضاها، شهری و روستایی شکل می‌دهد و کیفیت و عمق این جریان‌ها، نقش تعیین‌کننده‌ای در موفقیت کارآفرینی روستایی دارد. در این چارچوب، شهرها به‌عنوان بازارهای هدف و منابع تأمین فناوری و سرمایه عمل می‌کنند و روستاها منابع تولیدی و نیروی کار را فراهم می‌آورند. از این‌رو، تقویت این پیوند نیازمند توجه هم‌زمان به زیرساخت‌های ارتباطی و حمل‌ونقل، ارتقای کیفیت و استاندارد محصولات، ایجاد مراکز فرآوری و بسته‌بندی در روستاها و استقرار سازوکارهای مدیریت یکپارچه فضایی است. این رویکرد یکپارچه باید با مشارکت فعال جامعه روستایی در فرآیندهای تصمیم‌گیری همراه باشد تا پایداری توسعه را تضمین کند. موفقیت در این زمینه نیز نیازمند همکاری هماهنگ تمامی ذی‌نفعان، از جمله نهادهای دولتی، بخش خصوصی و جامعه محلی است. در این میان، ظهور گردشگری روستایی به‌عنوان یک کاتالیزور برای تقویت پیوندهای شهر و روستا، فرصت‌های نوآورانه‌ای را برای ایجاد جریان‌های جدید اقتصادی، اجتماعی و فضایی فراهم می‌کند که می‌تواند به توسعه پایدار هر دو فضا کمک کند.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد که پویایی کارآفرینی روستایی در شرق زاینده‌رود را نمی‌توان با عواملی منفرد مانند شبکه‌سازی، سرمایه اجتماعی، دسترسی به منابع یا زیرساخت دیجیتال توضیح داد؛ بلکه این عوامل در قالب یک نظام رابطه‌ای و فضایی به یکدیگر وابسته‌اند. این نتیجه با رویکرد اکوسیستم کارآفرینی همسو است که کارآفرینی را حاصل تعامل میان کنشگران، نهادها، شبکه‌ها، بازارها و منابع مکان‌مند می‌داند (استم، ۲۰۱۵؛ استم و ولتر، ۲۰۲۰). آسمیت و همکاران (۲۰۲۴) نیز اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی را متشکل از مجموعه‌ای از عناصر بازیگر و غیربازیگر می‌دانند؛ باین‌حال، یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که اهمیت این عناصر بیش از حضور صوری آنها، به کیفیت روابط و نحوه جریان منابع میان آنها وابسته است. در همین راستا، اسکات و همکاران (۲۰۲۶) بر تأثیر ساختار شبکه‌ای اکوسیستم بر رفتار کنشگران، جست‌وجوی دانش، پردازش اطلاعات و دسترسی به منابع تأکید دارند. در منطقه مورد مطالعه نیز شبکه‌ها صرفاً کانال‌های ارتباطی نبودند، بلکه سازوکاری برای تبدیل منابع پراکنده، حمایت‌های نهادی و فرصت‌های بازار به ظرفیت‌های قابل استفاده برای کارآفرینان بودند. بنابراین، عملکرد اکوسیستم را باید پیامد روابط متقابل میان اجزا دانست، نه حاصل جمع مکانیکی آنها. هسته مرکزی «بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی» نشان می‌دهد که این روابط در اثر فشار ناشی از بحران مزمن آب و تضعیف بنیان‌های معیشت کشاورزی بازتنظیم شده‌اند. کاهش دسترسی به آب، محدود شدن فرصت‌های تولید و افزایش نااطمینانی معیشتی، کنشگران را به تغییر جهت جریان سرمایه، نیروی کار، دانش و بازار و ایجاد شبکه‌هایی فراتر از محیط محلی سوق داده است. این یافته با مطالعه رنجان (۲۰۱۵) درباره تأثیر کمبود آب بر تصمیم‌های کارآفرینانه و مفهوم «کارآفرینی انطباقی اجتماع‌محور» شاهدالله (۲۰۲۳) هم‌راستا است؛ باین‌حال، دامنه تحلیل پژوهش حاضر از واکنش‌های فردی و خانوادگی فراتر رفته و بازتغییر روابط در سطح کل اکوسیستم را آشکار می‌کند. همچنین، شواهد شریفی و همکاران (۲۰۲۱)

نشان می‌دهد که بحران آب در حوضه زاینده‌رود صرفاً ناشی از نوسان‌های کوتاه‌مدت نیست، بلکه با توسعه فعالیت‌های آب‌بر، افت منابع زیرزمینی و ضعف مدیریت تقاضا ارتباط دارد. از این رو، بازآرایی مشاهده‌شده را نمی‌توان صرفاً راهبردی انتخابی برای رشد کسب‌وکار دانست؛ بلکه باید آن را پاسخی اجباری به کاهش قابلیت اتکای آرایش پیشین منابع و معیشت‌ها تلقی کرد. در این فرایند، شبکه‌های فرامحلی، مهاجران، بازارهای شهری و نهادهای واسط از عناصر مکمل به اجزای ضروری تداوم فعالیت‌های اقتصادی تبدیل شده‌اند. نقش شبکه‌های افقی، عمودی و سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که حک‌شدگی محلی و ارتباطات فرامحلی رابطه‌ای مکمل، اما هم‌زمان تنش‌آلود، دارند. شبکه‌های افقی از طریق تجمع تولید، اشتراک هزینه‌ها، انتقال تجربه و افزایش قدرت چانه‌زنی، محدودیت مقیاس کسب‌وکارهای خرد را کاهش می‌دهند؛ درحالی‌که شبکه‌های عمودی امکان دسترسی به سرمایه، مجوز، فناوری، آموزش و بازارهای بیرونی را فراهم می‌کنند. این یافته با استدلال کورسگارد و همکاران (۲۰۱۵) درباره ترکیب حک‌شدگی مکانی و شبکه‌های راهبردی غیرمحلی و نیز با یافته‌های باسورث و ترنر (۲۰۱۸) درباره اهمیت پیوندهای محلی و فرامحلی در توسعه اقتصاد روستایی همخوان است. با این حال، سرمایه اجتماعی در منطقه صرفاً یک منبع مثبت نبود. اعتماد و روابط نزدیک می‌توانستند همکاری را تسهیل کنند، اما شبکه‌های بسته، روابط خویشاوندی و توزیع گزینشی اطلاعات نیز می‌توانستند افراد تازه‌وارد یا فاقد ارتباطات مؤثر را از فرصت‌ها کنار بگذارند. این نتیجه با نقد اوزکازانچ-پان^۱ (۲۰۲۲) درباره بازتولید تفاوت‌های اجتماعی و فضایی در اکوسیستم‌های کارآفرینی و نیز بحث هارتمن و کیر (۲۰۲۴) هماهنگ است. بنابراین، اثر شبکه‌ها صرفاً به گستردگی آنها محدود نمی‌شود، بلکه به میزان بازبودن شبکه، کیفیت اعتماد، حضور روابط پل‌زننده و امکان اتصال گروه‌های محلی به سطوح بالاتر قدرت و منابع وابسته است.

زیرساخت‌های دیجیتال نیز یکی از سازوکارهای اصلی جبران محدودیت‌های فضایی بودند؛ اما این جبران کامل یا یکسان نبود. اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و پلتفرم‌های آنلاین دسترسی به اطلاعات بازار، آموزش، مشتریان و شبکه‌های دانش را تسهیل کرده و بخشی از هزینه‌های ارتباط و رفت‌وآمد را کاهش داده‌اند. این یافته با مفهوم «دورزدن دیجیتال محدودیت‌های جغرافیایی» لوید و ونگروسکی (۲۰۱۹) همخوان است. با این حال، فروش آنلاین همچنان به راه، حمل‌ونقل، بسته‌بندی، خدمات پرداخت و تحویل وابسته است و دسترسی فنی به اینترنت نیز بدون مهارت تولید محتوا، ارزیابی اطلاعات و مدیریت ارتباط با مشتری الزاماً به فرصت اقتصادی تبدیل نمی‌شود. سامسودین و همکاران (۲۰۲۴) نیز نشان می‌دهند که آثار دیجیتالی شدن به زیرساخت، سواد دیجیتال و حمایت نهادی وابسته است و ژانگ و همکاران (۲۰۲۶a) بر نابرابری قدرت پلتفرم‌ها در زمینه‌های شهری، پیرامونی و روستایی تأکید دارند. بر این اساس، مفهوم «جبران فضایی مشروط» برای تفسیر یافته‌های پژوهش مناسب‌تر است؛ زیرا فناوری می‌تواند برخی محدودیت‌های فضایی را تعدیل کند، اما هم‌زمان شکاف میان کارآفرینان برخوردار از اتصال، مهارت و سرمایه و سایر کنشگران را نیز افزایش دهد. از منظر نهادی، یافته‌ها نشان داد که کیفیت حکمرانی و عملکرد نهادهای واسط در تعیین پیامدهای بازآرایی فضایی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. منابع و برنامه‌های حمایتی صرفاً در صورت هماهنگی با شرایط سرزمینی، نیازهای محلی و ظرفیت بازیگران می‌توانند به تقویت فعالیت‌های کارآفرینانه منجر شوند. در این زمینه، مفهوم «تناسب نهادی-سرزمینی» کوستی‌لاین و کارجالاین (۲۰۲۵) و تحلیل مالیکوف و همکاران (۲۰۲۲) درباره پیوند میان اکوسیستم‌های محلی و منطقه‌ای، با یافته‌های پژوهش حاضر سازگار است. بر این اساس، مسئله اصلی صرفاً کمبود منابع یا حمایت نیست، بلکه چگونگی توزیع، دسترس‌پذیری و انطباق این منابع با ساختار فضایی و

اجتماعی منطقه است. از این رو، حتی افزایش منابع در شرایطی که شبکه‌های دسترسی بسته، زیرساخت‌ها نامتوازن و هماهنگی نهادی ضعیف باشد، لزوماً به تقویت پایدار کارآفرینی منجر نخواهد شد. در مجموع، بازآرایی فضایی اکوسیستم کارآفرینی شرق زاینده‌رود حاصل تعامل هم‌زمان بحران محیطی، شبکه‌های اجتماعی و اقتصادی، جریان منابع، تحرک نیروی کار و کالا، رقابت بازار، زیرساخت دیجیتال و پیوندهای شهری-روستایی است. این تعاملات از یک سو ظرفیت‌هایی برای تنوع‌بخشی اقتصادی، گسترش بازار، یادگیری و سازگاری ایجاد کرده‌اند و از سوی دیگر، وابستگی به منابع بیرونی، نابرابری در دسترسی و حاشیه‌ای شدن برخی کنشگران را تشدید کرده‌اند. بنابراین، یافته‌ها نشان می‌دهند که بازآرایی اکوسیستم در شرایط بحران الزاماً فرایندی برابر و فراگیر نیست؛ بلکه می‌تواند هم‌زمان سازگارانه و نابرابر باشد. موقعیت فضایی، کیفیت زیرساخت، سرمایه اجتماعی، مهارت دیجیتال و دسترسی به نهادهای واسط تعیین می‌کنند که تغییرات ایجادشده تا چه اندازه به تنوع‌بخشی اقتصادی و افزایش ظرفیت سازگاری منجر شوند یا برعکس، وابستگی و طرد فضایی را تشدید کنند.

بر این اساس، هسته مرکزی پژوهش یعنی «بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی» نشان می‌دهد که بحران آب صرفاً یک محدودیت بیرونی برای فعالیت‌های اقتصادی نیست، بلکه عاملی ساختاری است که آرایش روابط، جریان منابع و الگوهای دسترسی به فرصت‌های کارآفرینانه را تغییر می‌دهد. تضعیف معیشت‌های کشاورزی، کنشگران را به بازسازی شبکه‌های محلی و فرامحلی، تغییر مسیر جریان منابع و اطلاعات، استفاده از ابزارهای دیجیتال و تعمیق پیوند با بازارهای شهری سوق داده است. با این حال، ظرفیت بهره‌گیری از این بازآرایی میان کنشگران و روستاها برابر نبوده است. بنابراین، کارآفرینی روستایی در شرق زاینده‌رود را باید فرایندی چندسطحی، رابطه‌ای و فضایی دانست که در آن سازگاری اقتصادی با بازتوزیع فرصت‌ها و منابع همراه شده است. از منظر کاربردی، این یافته‌ها نشان می‌دهد که سیاست‌های توسعه کارآفرینی روستایی در مناطق درگیر بحران آب نباید بر مداخلات منفرد، مانند اعطای تسهیلات مالی، توسعه زیرساخت دیجیتال یا آموزش کارآفرینی، متمرکز شوند؛ بلکه باید بر ایجاد پیوستگی میان شبکه‌ها، منابع، زیرساخت‌ها، بازارها و نهادها و نیز کاهش نابرابری فضایی در دسترسی به این ظرفیت‌ها تأکید کنند. تقویت نهادهای واسط، توسعه پیوندهای شهری-روستایی، حمایت از شبکه‌های باز و پل‌زننده، ارتقای مهارت‌های دیجیتال و بهبود دسترسی به زیرساخت‌های حمل‌ونقل و بازار می‌تواند زمینه تبدیل بازآرایی اجباری به ظرفیت سازگاری پایدار را فراهم کند. در نهایت، با توجه به ماهیت کیفی پژوهش و تمرکز آن بر یک منطقه بحرانی، تعمیم نتایج باید با احتیاط صورت گیرد. مطالعات آینده می‌توانند با مقایسه این فرایند در سایر حوضه‌های روستایی درگیر بحران آب، تفاوت‌های فضایی در الگوهای بازآرایی اکوسیستم را بررسی کنند. همچنین، مطالعه طولی تحول شبکه‌ها، جریان منابع و روابط نهادی می‌تواند چگونگی تغییر این سازوکارها در طول زمان و میزان پایداری پیامدهای بازآرایی فضایی را آشکار سازد.

۶. پیامدهای نظری و عملی پژوهش

مهم‌ترین پیامد نظری پژوهش، انتقال کانون تحلیل اکوسیستم کارآفرینی روستایی از شناسایی اجزای اکوسیستم به تبیین فرایند بازآرایی روابط میان آنهاست. در حالی که بخش قابل توجهی از مطالعات پیشین، شبکه‌ها، سرمایه اجتماعی، زیرساخت، بازار، منابع و نهادها را به عنوان مؤلفه‌های اکوسیستم معرفی کرده‌اند (استم، ۲۰۱۵؛ اسمیت و همکاران، ۲۰۲۴)، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که پویایی اکوسیستم صرفاً به حضور این اجزا وابسته نیست، بلکه به نحوه تغییر روابط، جریان‌ها و وابستگی‌های فضایی میان آنها در مواجهه با فشارهای ساختاری بستگی دارد.

بر این اساس، مفهوم «بازآرایی فضایی اجباری اکوسیستم کارآفرینی روستایی» بیانگر فرایندی است که طی آن، فشارهای ساختاری، آرایش پیشین اکوسیستم را دگرگون کرده و کنشگران را به بازتنظیم شیوه دسترسی و ترکیب منابع، شبکه‌ها و فرصت‌های فضایی وادار می‌کند. در این چارچوب، بحران مزمن آب صرفاً یک مانع بیرونی برای فعالیت‌های کارآفرینانه نیست، بلکه به‌عنوان نیرویی ساختاربخش، الگوی پیشین معیشت، شبکه‌های تولید، جریان نیروی کار و روابط شهر-روستا را دستخوش تغییر می‌کند. پیامد این فرایند آن است که سازگاری از سطح بنگاه و خانوار فراتر رفته و در ساختار و روابط کل اکوسیستم بازتاب می‌یابد. در نتیجه، پیوندهای فرامحلی از یک راهبرد اختیاری برای توسعه به ضرورتی برای تداوم فعالیت‌های کارآفرینانه تبدیل می‌شوند؛ وضعیتی که با تأکید مطالعات پیشین بر نقش پیوندهای محلی و فرامحلی در توسعه کارآفرینی نیز همخوان است (کورزگارد و همکاران^۱، ۲۰۱۵؛ شهیدالله، ۲۰۲۳). دومین پیامد نظری پژوهش، مفهوم‌سازی «جبران فضایی مشروط» است. یافته‌ها نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی، نهادهای واسط و زیرساخت‌های دیجیتال می‌توانند بخشی از محدودیت‌های ناشی از فاصله، انزوای فضایی و ضعف بازارهای محلی را جبران کنند؛ باین‌حال، این ظرفیت جبرانی عمومی و یکسان نیست، بلکه به کیفیت زیرساخت، سطح مهارت دیجیتال، جایگاه شبکه‌ای کنشگران، میزان اعتماد، دسترسی به سرمایه اولیه و کیفیت حمایت نهادی وابسته است. از این‌رو، دیجیتالی‌شدن و شبکه‌سازی، در کنار ایجاد فرصت‌های جدید، می‌توانند در صورت نابرابری در دسترسی به منابع و قابلیت‌ها، به بازتولید یا تشدید حاشیه‌مندی برخی کنشگران منجر شوند (سامسودین و همکاران، ۲۰۲۴؛ ژانگ و همکاران، ۲۰۲۶b). بر این اساس، تاب‌آوری اکوسیستم کارآفرینی روستایی را نمی‌توان صرفاً بر مبنای بقای فعالیت‌های اقتصادی یا توان تداوم کسب‌وکارها ارزیابی کرد؛ بلکه باید توزیع فضایی ظرفیت سازگاری، میزان وابستگی به منابع و پیوندهای بیرونی و امکان مشارکت گروه‌های کم‌برخوردار در فرایند بازآرایی اکوسیستم را نیز در نظر گرفت. بنابراین، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تاب‌آوری واقعی زمانی شکل می‌گیرد که بازآرایی فضایی اکوسیستم نه تنها به تداوم فعالیت‌های کارآفرینانه، بلکه به دسترسی نسبتاً متوازن کنشگران به منابع، شبکه‌ها، زیرساخت‌ها و فرصت‌های جدید نیز منجر شود.

از نظر عملی، یافته‌ها نشان می‌دهند که سیاست‌های توسعه کارآفرینی روستایی در شرق زاینده‌رود نباید به تسهیلات مالی یا آموزش‌های پراکنده محدود شوند، بلکه باید بر بازسازی هماهنگ اکوسیستم تمرکز کنند. تقویت شبکه‌های افقی تولیدکنندگان از طریق تعاونی‌ها، فرآوری و بازاریابی جمعی و توسعه شبکه‌های عمودی برای اتصال کارآفرینان به بانک‌ها، بازارهای شهری، مراکز آموزشی و شرکت‌های فناوری، در کنار ایجاد نهادهای واسط محلی، می‌تواند شکاف میان حمایت‌های رسمی و نیازهای واقعی را کاهش دهد. حمایت مالی نیز باید با مشاوره، آموزش مالی، پشتیبانی فنی و دسترسی به بازار همراه شود. همچنین، توسعه دیجیتال باید بر اساس منطق جبران فضایی مشروط و عادلانه دنبال شود؛ به‌گونه‌ای که ارتقای پوشش و پایداری اینترنت با آموزش مهارت‌های عملی و حمایت هدفمند از کارآفرینان کم‌برخوردار همراه باشد. هم‌زمان، بهبود راه‌ها، حمل‌ونقل، خدمات پستی و مراکز تجمع محصول ضروری است؛ زیرا دسترسی دیجیتال بدون امکان تحویل و مبادله مطمئن کالا، ظرفیت محدودی برای جبران محدودیت‌های فضایی خواهد داشت. در نهایت، ارزیابی سیاست‌ها باید علاوه بر تعداد وام‌ها و کسب‌وکارهای ایجادشده، بر تداوم فعالیت، توسعه بازار، کاهش وابستگی به واسطه‌ها، توزیع فضایی منافع و مشارکت گروه‌های کم‌برخوردار متمرکز شود تا بازآرایی اکوسیستم به سوی سازگاری فراگیرتر و کاهش نابرابری‌های فضایی هدایت شود.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

بنا به اظهار نویسندگان، تمامی اصول اخلاقی در مقاله رعایت شده است.

تعارض منافع

تعارض منافی در خصوص مقاله وجود ندارد.

حامی مالی

نویسنده در تدوین مقاله از هیچ شخص یا نهادی وجهی دریافت نکرده است.

References

- Acemoglu, D. and Robinson, J.A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Business.
- Akir, Z. (2003). 'Diffusion of innovations'. In Kovalchick, A. and Dawson, K. (eds.) *Education and Technology: An Encyclopedia*, Vol. 1, pp. 205–210. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- Anderson, J.E. and van Wincoop, E. (2004). 'Trade costs', *Journal of Economic Literature*, 42(3), pp. 691–751. <https://doi.org/10.1257/0022051042177649>
- Asheim, B.T. and Coenen, L. (2006). 'Contextualising regional innovation systems in a globalising learning economy: On knowledge bases and institutional frameworks', *Journal of Technology Transfer*, 31(1), pp. 163–173. <https://doi.org/10.1007/s10961-005-5028-0>
- Asheim, B.T., Grillitsch, M. and Trippel, M. (2016). 'Regional innovation systems: Past–present–future'. In *Handbook on the Geographies of Innovation*, pp. 45–62. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781784710774.00010>
- Asmit, B., Simatupang, T.M., Rudito, B. and Novani, S. (2024). 'Uncovering the building blocks of rural entrepreneurship: A comprehensive framework for mapping the components of rural entrepreneurial ecosystems', *Heliyon*, 10(1), Article e24139. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e24139>
- Audretsch, D.B., Keilbach, M.C. and Lehmann, E.E. (2006). *Entrepreneurship and Economic Growth*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195183511.001.0001>
- Azarakhsh, S. and Einali, J. (2022). 'Rural-urban linkages and its role in rural economic development with emphasis on tourism (Case study: Hesar Valiasr rural district of Avaj County, Qazvin Province)', *Journal of Mountain Geography Studies*, 3(12), pp. 45–60. <https://doi.org/10.52547/mgsos.3.4.45> [In Persian].
- Barca, F., McCann, P. and Rodríguez-Pose, A. (2012). 'The case for regional development intervention: Place-based versus place-neutral approaches', *Journal of Regional Science*, 52(1), pp. 134–152. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2011.00756.x>
- Bathelt, H., Malmberg, A. and Maskell, P. (2004). 'Clusters and knowledge: Local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation', *Progress in Human Geography*, 28(1), pp. 31–56. <https://doi.org/10.1191/0309132504ph469oa>
- Bosworth, G. and Turner, R. (2018). 'Interrogating the meaning of a rural business through a rural capitals framework', *Journal of Rural Studies*, 60, pp. 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.02.002>
- Castells, M. (2009). *The Rise of the Network Society*. 2nd edn. Chichester: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444319514>
- Charmaz, K. (2017). 'Constructivist grounded theory', *The Journal of Positive Psychology*, 12(3), pp. 299–300. <https://doi.org/10.1080/17439760.2016.1262612>

- Christiaensen, L. and Todo, Y. (2014). 'Poverty reduction during the rural-urban transformation – The role of the missing middle', *World Development*, 63, pp. 43–58. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.10.002>
- Cooke, P. (2001). 'Regional innovation systems, clusters, and the knowledge economy', *Industrial and Corporate Change*, 10(4), pp. 945–974. <https://doi.org/10.1093/icc/10.4.945>
- Corbin, J. and Strauss, A. (2014). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. 4th edn. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Creswell, J.W. and Poth, C.N. (2018). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. 4th edn. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Denzin, N.K. (2017). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315134543>
- Dubois, A. (2016). 'Transnationalising entrepreneurship in a peripheral region – The translocal embeddedness paradigm', *Journal of Rural Studies*, 46, pp. 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.05.003>
- Etzkowitz, H. and Leydesdorff, L. (2000). 'The dynamics of innovation: From National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of university-industry-government relations', *Research Policy*, 29(2), pp. 109–123. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(99\)00055-4](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4)
- Evans, P. (1996). 'Government action, social capital and development: Reviewing the evidence on synergy', *World Development*, 24(6), pp. 1119–1132. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(96\)00021-6](https://doi.org/10.1016/0305-750X(96)00021-6)
- Foray, D. (2023). 'Smart specialisation'. In Antonelli, C. (ed.) *Routledge Handbook of Evolutionary Economics*, pp. 316–331. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429398971-27>
- Fukuyama, F. (2001). 'Social capital, civil society and development', *Third World Quarterly*, 22(1), pp. 7–20. <https://doi.org/10.1080/713701144>
- Fung, A. (2015). 'Putting the public back into governance: The challenges of citizen participation and its future', *Public Administration Review*, 75(4), pp. 513–522. <https://doi.org/10.1111/puar.12361>
- Gaddefors, J. and Anderson, A.R. (2019). 'Romancing the rural: Reconceptualizing rural entrepreneurship as engagement with context(s)', *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 20(3), pp. 159–169. <https://doi.org/10.1177/1465750318785545>
- Gao, S., Yang, X., Long, H., Zhang, F. and Xin, Q. (2023). 'The sustainable rural industrial development under entrepreneurship and deep learning from digital empowerment', *Sustainability*, 15(9), Article 7062. <https://doi.org/10.3390/su15097062>
- Ghasemi, M. and Azizpour, F. (2020). 'Transformation of activity system and space organization metamorphosis of rural areas around Zayandeh-Rood (Case study: Beneroud and Jolgeh district of Isfahan County)', *Human Geography Research*, 52(4), pp. 1453–1474. <https://doi.org/10.22059/jhgr.2019.261587.1007738> [In Persian].
- Green, G.P. and Haines, A. (2016). *Asset Building & Community Development*. 4th edn. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Hartman, J.B. and Kear, M.T. (2024). 'Governing by entrepreneurship: Entrepreneurial ecosystems and socio-spatial difference', *Competition & Change*, 28(1), pp. 209–227. <https://doi.org/10.1177/10245294231180297>
- Harvey, D. (2006). *Spaces of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical Development*. London: Verso.
- Hatami, A. and Nurbakhsh, S. (2019). 'Semantic reconstruction of the water crisis in the East of Isfahan based on grounded theory', *Journal of Applied Sociology*, 30(1), pp. 123–142. <https://doi.org/10.22108/jas.2018.109357.1299> [In Persian].
- Hoang, H. and Antoncic, B. (2003). 'Network-based research in entrepreneurship: A critical review', *Journal of Business Venturing*, 18(2), pp. 165–187. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(02\)00081-2](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(02)00081-2)

- Holbrook, M.B. (2006). 'Consumption experience, customer value, and subjective personal introspection: An illustrative photographic essay', *Journal of Business Research*, 59(6), pp. 714–725. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2006.01.008>
- Jack, S.L. and Anderson, A.R. (2002). 'The effects of embeddedness on the entrepreneurial process', *Journal of Business Venturing*, 17(5), pp. 467–487. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(01\)00076-3](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(01)00076-3)
- Jessop, B. (2015). *The State: Past, Present, Future*. Cambridge: Polity Press.
- Kaplinsky, R. and Morris, M. (2002). *A Handbook for Value Chain Research*. Brighton: Institute of Development Studies.
- Khedkar, A.M. (2024). 'Digital literacy impact on rural business skills: A study from India', *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4890541>
- Korsgaard, S., Ferguson, R. and Gaddefors, J. (2015). 'The best of both worlds: How rural entrepreneurs use placial embeddedness and strategic networks to create opportunities', *Entrepreneurship & Regional Development*, 27(9–10), pp. 574–598. <https://doi.org/10.1080/08985626.2015.1085100>
- Korsgaard, S., Gartner, W.B., Dentoni, D., Tillmar, M. and Gaddefors, J. (2025). 'Rural entrepreneurship: Foundations and future directions during a time of transformation', *Entrepreneurship & Regional Development*, 37(9–10), pp. 1085–1101. <https://doi.org/10.1080/08985626.2025.2532618>
- Kostilainen, H. and Karjalainen, J. (2025). 'Institutional and territorial drivers of rural social enterprise ecosystems: Evidence from Finland', *Social Entrepreneurship Review*, 2, pp. 137–151. <https://doi.org/10.15678/SER.2025.2.09>
- Krugman, P. (1991). *Geography and Trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kuchler, B. (2019). 'Granovetter (1985): Economic action and social structure: The problem of embeddedness'. In *Schlüsselwerke der Netzwerkforschung*, pp. 247–250. Wiesbaden: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-658-21742-6_56
- Lave, J. and Wenger, E. (1991). *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815355>
- Lee, Y., Kim, J., Mah, S. and Karr, A. (2024). 'Entrepreneurship in times of crisis: A comprehensive review with future directions', *Entrepreneurship Research Journal*, 14(3), pp. 905–950. <https://doi.org/10.1515/erj-2022-0366>
- Lincoln, Y.S. and Guba, E.G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: SAGE Publications.
- Liu, T.-C., Wang, H.-Y., Liang, J.-K., Chan, T.-W. and Yang, J.-C. (2002). 'Applying wireless technologies to build a highly interactive learning environment'. In *Proceedings of the IEEE International Workshop on Wireless and Mobile Technologies in Education*, pp. 63–70. IEEE. <https://doi.org/10.1109/WMTE.2002.1039222>
- Lloyd, R.A. and Vengrouskie, E.F. (2019). 'Digital circumvention as a means to overcome geographic limitations: Defining the new rural entrepreneurial ecosystem', *Journal of Strategic Innovation and Sustainability*, 14(4), pp. 63–70. <https://doi.org/10.33423/jsis.v14i4.2166>
- Lundvall, B.-Å. and Johnson, B. (1994). 'The learning economy', *Journal of Industry Studies*, 1(2), pp. 23–42. <https://doi.org/10.1080/136627194000000002>
- Malecki, E.J. (2018). 'Entrepreneurship and entrepreneurial ecosystems', *Geography Compass*, 12(3), Article e12359. <https://doi.org/10.1111/gec3.12359>
- Malikov, R.I., Grishin, K.E. and Timiryanova, V.M. (2022). 'Configuration of regional entrepreneurial ecosystems through the prism of spatial and hierarchical analysis', *Economy of Regions*, 18(4), pp. 974–987. <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2022-4-1>
- Mansuri, G. and Rao, V. (2013). *Localizing Development: Does Participation Work?* Washington, DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8256-1>
- McElwee, G. and Smith, R. (2014). 'Researching rural enterprise'. In Fayolle, A. (ed.) *Handbook of Research on Entrepreneurship: What We Know and What We Need to Know*, pp. 307–334. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9780857936929.00022>

- McKeever, E., Jack, S. and Anderson, A. (2015). 'Embedded entrepreneurship in the creative reconstruction of place', *Journal of Business Venturing*, 30(1), pp. 50–65. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2014.07.002>
- Morrow, E. and Scorgie-Porter, L. (2017). *An Analysis of Robert D. Putnam's Bowling Alone*. London: Macat International.
- Mowery, D.C. and Nelson, R.R. (1999). *Sources of Industrial Leadership: Studies of Seven Industries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Müller, S. and Korsgaard, S. (2018). 'Resources and bridging: The role of spatial context in rural entrepreneurship', *Entrepreneurship & Regional Development*, 30(1–2), pp. 224–255. <https://doi.org/10.1080/08985626.2017.1402092>
- Murdoch, J. (2000). 'Networks – a new paradigm of rural development?', *Journal of Rural Studies*, 16(4), pp. 407–419. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X)
- Nalebuff, B.J. and Brandenburger, A.M. (1997). 'Co-opetition: Competitive and cooperative business strategies for the digital economy', *Strategy & Leadership*, 25(6), pp. 28–33. <https://doi.org/10.1108/eb054655>
- Narula, R. and Michel, J. (2010). 'Reverse knowledge transfer and its implications for European policy'. In Ahrweiler, P. (ed.) *Innovation in Complex Social Systems*. London: Routledge.
- Nipo, D.T., Lily, J., Fabeil, N.F. and Abdul Jamil, I.A. (2024). 'Transforming rural entrepreneurship through digital innovation: A review on opportunities, barriers and challenges', *Journal of Management and Sustainability*, 14(2), pp. 114–126. <https://doi.org/10.5539/jms.v14n2p114>
- Ojag, A., Rahmani Fazli, A. and Monshizadeh, R. (2021). 'The role of rural-urban linkages in economic developments and poverty reduction in rural areas of Iran (Case study: Saez region)', *Researches in Earth Sciences*, 12(45), pp. 186–201 [In Persian].
- Olivier, B. (2013). 'Time(s), space(s) and communication in Castells's Network Society', *Communicare: Journal for Communication Sciences in Southern Africa*, 32(1), pp. 20–39.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>
- Ostrom, E. (2005). *Understanding Institutional Diversity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ozkazanc-Pan, B. (2022). 'Rethinking social capital: Entrepreneurial ecosystems as contested communities'. In Eberhart, R.N., Lounsbury, M. and Aldrich, H.E. (eds.) *Entrepreneurialism and Society: Consequences and Meanings*, Vol. 82, pp. 69–87. Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/S0733-558X20220000082004>
- Pei, R., Chen, X. and Li, X. (2024). 'The role of social commerce in empowering rural entrepreneurs in China: A case study of Taobao Villages', *Journal of Research in Social Science and Humanities*, 3(3), pp. 31–37. <https://doi.org/10.56397/JRSSH.2024.03.05>
- Porter, M.E. (1990). 'The competitive advantage of nations', *Harvard Business Review*, 68(2), pp. 73–93.
- Porter, M.E. (1998). *On Competition*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Poteete, A. (2016). 'Elinor Ostrom, Governing the Commons: The evolution of institutions for collective action'. In Lodge, M., Page, E.C. and Balla, S.J. (eds.) *The Oxford Handbook of Classics in Public Policy and Administration*, pp. 529–540. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199646135.013.29>
- Prajapati, K. (2019). 'Coopetition strategy for micro entrepreneurs: A case study of rural artisan cluster', *AMC Indian Journal of Entrepreneurship*, 1(4), pp. 16–30. <https://doi.org/10.17010/amcije/2018/v1i4/141218>
- Pugalis, L. and Townsend, A. (2013). 'Rescaling of planning and its interface with economic development', *Planning Practice & Research*, 28(1), pp. 104–121. <https://doi.org/10.1080/02697459.2012.699236>

- Ranjan, R. (2015). 'Rural entrepreneurship and developmental outcomes under climate change threats', *Climate and Development*, 7(4), pp. 353–366. <https://doi.org/10.1080/17565529.2014.951016>
- Rezvani, M.R. and Najjarzadeh, M. (2008). 'Analysis of the contexts of rural entrepreneurship in the process of rural development (Case study: South Bara'an rural district, Isfahan County)', *Journal of Entrepreneurship Development*, 1(2), pp. 161–182 [In Persian].
- Romero, C. (2003). 'Bowling Alone', *Debates en Sociología*, (28), pp. 245–251. <https://doi.org/10.18800/debatesensociologia.200301.012>
- Samsudin, N., Zakaria, T., Osman, J., Ramdan, M.R., Mohd Khalid, I.K., Mohamad, N., Hanafi, H.F. and Sastraredja, S. (2024). 'The digitalization technology for sustainable rural entrepreneurship: A structured review', *Journal of Advanced Research in Applied Sciences and Engineering Technology*, 42(1), pp. 14–30. <https://doi.org/10.37934/araset.42.1.1430>
- Saxenian, A. (2008). 'The new argonauts: Regional advantage in a global economy', *Economic Geography*, 84(1), pp. 105–108. <https://doi.org/10.1111/j.1944-8287.2008.tb00393.x>
- Schumpeter, J.A. (2013). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London: Routledge. (Original work published 1942).
- Scott, S., Chowdhury, F., Papanikolaou, E. and Omari, D. (2026). 'A microfoundational network theory of rural entrepreneurial ecosystems: Establishing the link between structure and behaviours', *Small Business Economics*, 67(1), pp. 227–250. <https://doi.org/10.1007/s11187-026-01173-z>
- Shahidullah, A.K.M. (2023). 'Community-based adaptive entrepreneurship addressing climate and ecosystem changes: Evidence from a riparian area in Bangladesh', *Climate Risk Management*, 41, Article 100543. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2023.100543>
- Sharifi, A., Mirchi, A., Pirmoradian, R., Mirabbasi, R., Tourian, M.J., Torabi Haghighi, A. and Madani, K. (2021). 'Battling water limits to growth: Lessons from water trends in the Central Plateau of Iran', *Environmental Management*, 68, pp. 53–64. <https://doi.org/10.1007/s00267-021-01447-0>
- Smallbone, D., North, D. and Kalantaridis, C. (1999). 'Adapting to peripherality: A study of small rural manufacturing firms in northern England', *Entrepreneurship & Regional Development*, 11(2), pp. 109–127. <https://doi.org/10.1080/089856299283227>
- Stam, E. (2015). 'Entrepreneurial ecosystems and regional policy: A sympathetic critique', *European Planning Studies*, 23(9), pp. 1759–1769. <https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1061484>
- Stam, E. and Welter, F. (2020). 'Geographical contexts of entrepreneurship: Spaces, places and entrepreneurial agency'. In Stephan, U. and Gielnik, M. (eds.) *The Psychology of Entrepreneurship: New Perspectives*, pp. 263–281. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003137573-15>
- Stiglitz, J.E. and Greenwald, B.C. (2015). *Creating a Learning Society: A New Approach to Growth, Development, and Social Progress*. New York: Columbia University Press.
- Storper, M. and Venables, A.J. (2004). 'Buzz: Face-to-face contact and the urban economy', *Journal of Economic Geography*, 4(4), pp. 351–370. <https://doi.org/10.1093/jnlecg/lbh027>
- Treacy, M. and Wiersema, F. (1997). *The Discipline of Market Leaders: Choose Your Customers, Narrow Your Focus, Dominate Your Market*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Trout, J. and Rivkin, S. (2008). *Differentiate or Die: Survival in Our Era of Killer Competition*. 2nd edn. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Uzzi, B. and Lancaster, R. (2003). 'Relational embeddedness and learning: The case of bank loan managers and their clients', *Management Science*, 49(4), pp. 383–399. <https://doi.org/10.1287/mnsc.49.4.383.14427>
- Valerio, M.A., Rodriguez, N., Winkler, P., Lopez, J., Dennison, M., Liang, Y. and Turner, B.J. (2016). 'Comparing two sampling methods to engage hard-to-reach communities in research priority setting', *BMC Medical Research Methodology*, 16(1), Article 146. <https://doi.org/10.1186/s12874-016-0242-z>

- Woolcock, M. (2001). 'The place of social capital in understanding social and economic outcomes', *Canadian Journal of Policy Research*, 2(1), pp. 11–17.
- Woolcock, M. and Narayan, D. (2000). 'Social capital: Implications for development theory, research, and policy', *The World Bank Research Observer*, 15(2), pp. 225–249. <https://doi.org/10.1093/wbro/15.2.225>
- Zaheri, M., Karimzadeh, H. and Hosseini Shahpariani, N.A. (2025). 'Analyzing the barriers to entrepreneurship development in rural areas with a meta-analysis approach', *Journal of Entrepreneurship Development*, 18(3), pp. 181–201. <https://doi.org/10.22059/jrur.2025.381208.1978> [In Persian].
- Zhang, H., Fan, H. and Cheng, Z. (2026a). 'Social network of digital inclusive finance and urban-rural income gap', *Applied Economics*, 58(8), pp. 1431–1448. <https://doi.org/10.1080/00036846.2025.2467262>
- Zhang, J., Phelps, N.A. and Miao, J.T. (2026b). 'The uneven power of the platform: Variations in E-commerce entrepreneurial behaviours in urban, suburban, and rural contexts', *Cities*, 171, Article 106700. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2025.106700>
- Zuwarimwe, J. and Kirsten, J.F. (2010). 'The role of social networks in development of small-scale enterprises in the Chimanimani district of Zimbabwe', *Agrekon*, 49(1), pp. 17–38. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.61995>